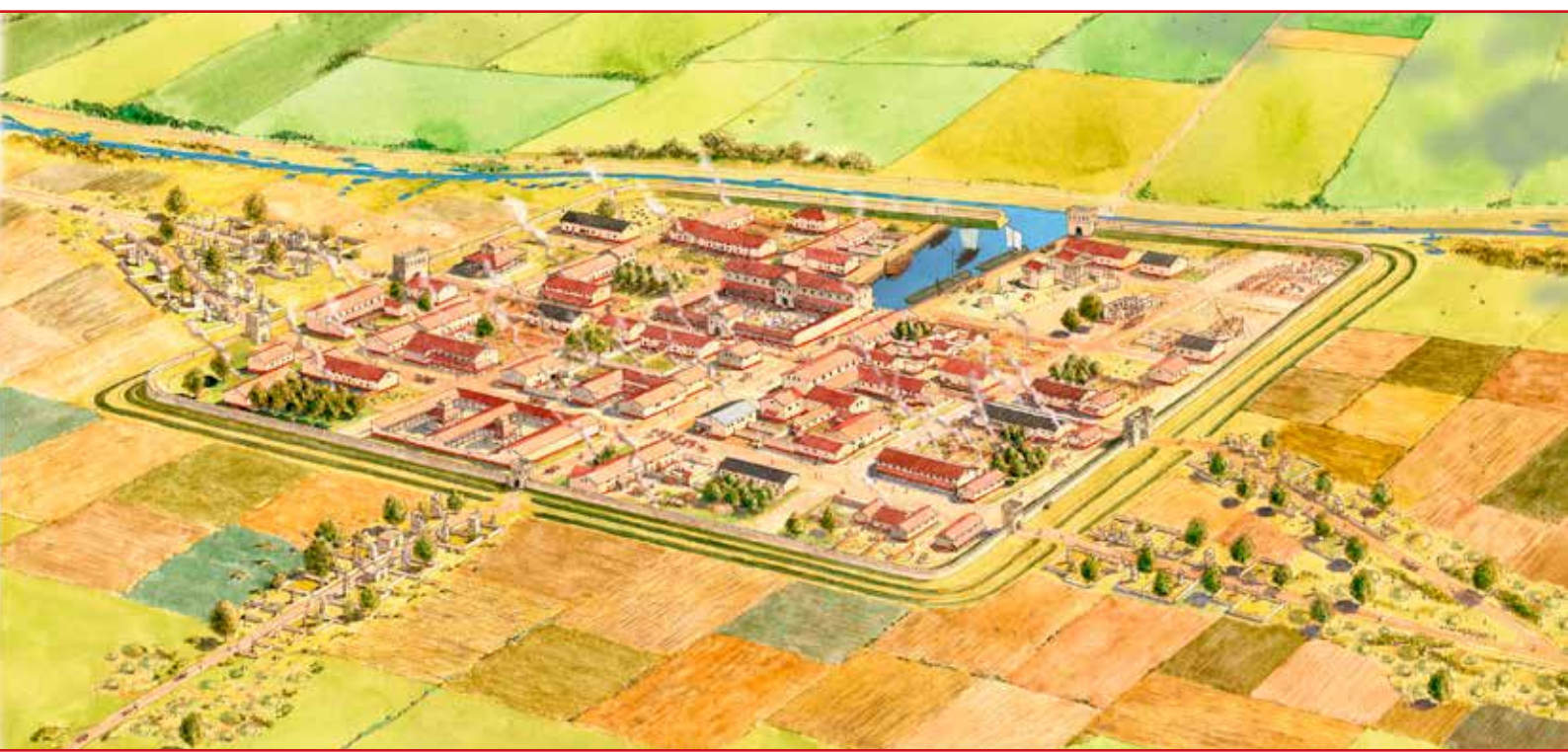

Masterplan

‘Romeinen aan de Vliet’

Swaensteyn
museum

1. Inleiding en kansen

In 2016 heeft Museum Swaensteyn het initiatief genomen om aan te schuiven bij de netwerktafel van de Erfgoedlijn Romeinse limes van de provincie Zuid-Holland en een masterplan voor de visualisatie en beleefbaarheid van de Romeinse aanwezigheid langs de Vliet te ontwikkelen. De gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten hebben zich bij dit initiatief aangesloten. Er liggen geweldige kansen, want het grondgebied van beide gemeenten herbergt unieke resten van de Romeinse aanwezigheid in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Het Kanaal van Corbulo is het enige gegraven kanaal van een dergelijke omvang in noordwest-Europa uit deze periode. De stad Forum Hadriani in het huidige Voorburg was één van de drie Romeinse steden in Nederland, en was de bestuurlijke hoofdstad van het noordelijke deel van het Romeinse Rijk.

De limes is de grens van het voormalige Romeinse Rijk en werd van ongeveer 50 n. Chr. tot zo'n 400 n. Chr. door de Romeinen gebruikt. De limes was een militaire zone, die bestond uit een weg en verdedigingswerken, in de nabijheid waarvan steden en burgernederzettingen ontstonden. In Nederland loopt de limes van Katwijk via de Oude, Kromme en NederRijn langs Arnhem naar Duitsland. Belangrijke elementen uit de grensverdediging zijn de 17 castella (forten), die echter geen van alle bovengronds bewaard zijn gebleven. Drie Romeinse steden (Forum Hadriani, Ulpia Noviomagus en Oppidum Batavorium), een kampement voor hulptroepen (Nijmegen Trajanus), twee castra of legioenskampen (Nijmegen Hunerberg 1, Hunerberg 4 & 5) en een nederzetting (Nijmegen Canisiussingel) zijn wel ondergronds behouden gebleven¹.

2. Wat zijn de aanleidingen voor dit masterplan?

Nominatie Werelderfgoedlijst UNESCO

Bij het schrijven van dit plan is de nominatie van de Nedergermaanse limes voor de UNESCO-Werelderfgoedlijst in voorbereiding. Daartoe wordt een nominatiedossier opgesteld, waarin wordt omschreven wat de unieke en uitzonderlijke waarden zijn van het gebied. Daarnaast wordt in kaart gebracht welke gebieden exact tot het Werelderfgoed zullen behoren. Voor de limes in Nederland gaat het niet om een aaneengesloten gebied, maar om een verzameling losse terreinen, bijvoorbeeld gerelateerd aan de diverse forten. Waarschijnlijk zal de Romeinse stad Forum Hadriani één van die terreinen zijn. Het nominatiedossier wordt opgesteld door de Nederlandse Limes Samenwerking, een samenwerkingsverband tussen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland². De gemeente Leidschendam-Voorburg participeert nauw in dit traject. Met de nominatie van ons' deel van de limes wordt een uniek stuk toegevoegd aan wat in de toekomst het grootste UNESCO-monument ter wereld zal zijn.

We staan dus aan de vooravond van een bijzonder moment. Het besluit van de Werelderfgoedconventie is voorzien voor 2021. De Werelderfgoedstatus biedt wereldwijde erkenning en sociaal-economische kansen. Maar dan moet het gebied de wereld tegen die tijd ook wat te bieden hebben. In aanloop naar de Werelderfgoed-nominatie is het daarom een uitgelezen moment om een masterplan op te stellen voor het visualiseren en beleefbaar maken van het Romeinse erfgoed.

¹ Ontleend aan www.erfgoedmonitor.nl, geraadpleegd op 24-06-2018

² Ontleend aan www.romeinselimes.nl, geraadpleegd op 24-06-2018

Beeld: Olav Odé

Erfgoedlijn limes provincie Zuid-Holland

Aan de hand van zeven zogenaamde erfgoedlijnen maakt de provincie Zuid-Holland de geschiedenis van het landschap beter zichtbaar en beleefbaar. Een erfgoedlijn is een geografische lijn (kust, trekvaart, oude duinenrij, eiland, etc.) die verschillende punten op de kaart verbindt tot één geheel met een gemeenschappelijk historisch verhaal. Eén van die lijnen is de limes. Opmerkelijk is daarnaast dat park Arentsburgh zich op het ontmoetingspunt van maar liefst drie erfgoedlijnen bevindt; de limes, de trekvaarten en de landgoederenzone. Elke erfgoedlijn kent een netwerk van belanghebbenden; de zogenoemde erfgoedtafels. Bij deze erfgoedtafels schuiven overheden, monumenteneigenaren, ondernemers, vrijwilligers etc. aan. De tafels leveren voor elke erfgoedlijn een gezamenlijk wensbeeld en een meerjareninvesteringsprogramma. Het resultaat is een lijst met projecten, waarvoor een bijdrage van de provincie noodzakelijk is: het Maatregelenpakket erfgoedlijnen. Jaarlijks wordt een nieuw maatregelenpakket (subsidies) vastgesteld op advies van de erfgoedtafels. In het maatregelenpakket 2017 was financiering opgenomen voor het initiëren en opstellen van dit masterplan; voor 2019 is een aanvang van de uitvoering voorzien³.

Gemeentelijk beleid

Ook het gemeentebestuur van Leidschendam-Voorburg is doordrongen van de urgentie. In haar zojuist gepubliceerde 'Begroting 2019-2022' kiest het College van B&W met betrekking tot het erfgoed voor drie iconen: de Romeinen, Huygens en de Vliet. Het aardige is dat die laatste twee

iconen weer verbanden hebben met het verhaal van de Romeinen dat in dit masterplan wordt beschreven, ze vormen een ijzersterke drieëenheid. Die relatie kan ook weer een rol krijgen in het publieksaanbod. De gemeente constateert in de Cultuurvisie, 'Van Forum tot Universum' uit 2015 al een directe connectie tussen cultureel aanbod en mogelijkheden voor citymarketing.

De specifieke keuze van de gemeente Leidschendam-Voorburg voor de Romeinen als icoon is in 2017 en 2018 verankerd in de Cultuurvisie, het Actieplan recreatie en toerisme en de Economische agenda, drie beleidsstukken die door de gemeenteraad zijn aangenomen. Daarnaast wordt uit het gemeentelijk subsidiekader duidelijk dat groot belang gehecht wordt aan niet alleen het in stand houden en conserveren, maar juist en vooral ook aan het toegankelijk en inzichtelijk maken en presenteren van cultureel erfgoed.

3. Voor wie is dit plan bedoeld?

Dit masterplan beoogt inspiratie te bieden aan eenieder die het Romeinse erfgoed langs de Vliet een warm hart toedraagt en eraan wil bijdragen dat het beter zichtbaar en beleefbaar wordt. Dat kunnen ondernemers zijn, bewoners(verenigingen), archeologische en historische verenigingen, musea, maar bijvoorbeeld ook participanten van de erfgoedtafel limes of andere limes-partners die vanuit hun eigen locatie of regio verbindingen willen leggen. Daarnaast is het plan bedoeld als kompas voor de gemeenten bij toekomstige ideevorming over het vormgeven van de openbare ruimte.

³ Ontleend aan www.zuid-holland.nl, geraadpleegd op 24-06-2018 en Beleidsvisie Cultureel Erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur 2017-2020 provincie Zuid-Holland

4. Hoe is het plan tot stand gekomen?

Initiatief en eigenaarschap

De opsteller en eigenaar van het masterplan is Museum Swaensteyn, met een bijdrage van de gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten. Het museum is tevens opgetreden als aanvrager van de projectsubsidie(s) bij de provincie Zuid-Holland in het kader van de Erfgoedlijn limes. Eén en ander in nauwe samenwerking met de gemeenten, die o.a. ook als cofinancier optreden.

Projectgroep

Sinds halverwege 2017 is er in de aanloop naar dit masterplan een projectgroep actief, bestaande uit vertegenwoordigers van de gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten, Museum Swaensteyn, Historische Vereniging Voorburg, Stichting Mooi Voorburg, bewoners en de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg (AWLV). In de projectgroep worden ideeën verzameld en gegeneerd en op waarde getoetst. Tevens beoordeelt de projectgroep rapportages en mogelijke elementen van het masterplan. De bijeenkomsten van de projectgroep worden voorgezeten door de extern projectleider.

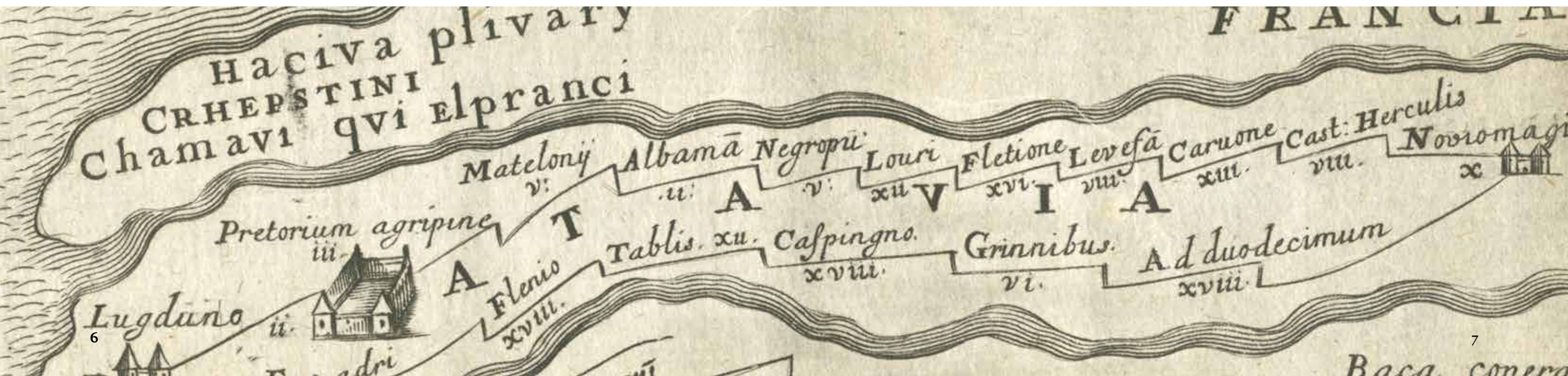
Lokaal draagvlak

Het masterplan is erop gericht om in het kader van de werelderfgoednominatie het bijzondere

Romeinse erfgoed in de gemeenten beter voor het voetlicht te brengen. Dit is een prachtige ambitie, maar minstens zo belangrijk is dat het plan door de lokale gemeenschap gedragen wordt. Juist daarom hebben vertegenwoordigers van belangrijke partijen zitting in de projectgroep en praten zij vanaf het begin mee. Daarom ook zijn de bewoners geconsulteerd over het plan en zullen hun opmerkingen waar mogelijk worden meegenomen.

Q-team en Interpretatiekader

Voor het op (inter)nationale schaal nadenken over de ruimtelijke inrichting van het limes-cultuurlandschap en de publiekspresentatie is op landelijk niveau een kwaliteitsteam (kortweg Q-team) samengesteld, bestaande uit Jan Kolen (hoogleraar archeologie aan de Universiteit Leiden), Eric Luiten (landschapsarchitect, voormalig hoogleraar en Rijksadviseur) en Catherine Visser (architect, partner DaF architecten). Catherine is projectleider van het landelijk Interpretatiekader voor de limes. Het Interpretatiekader is bedoeld als hulpmiddel om de publiekspresentatie van de limes op locatie verder te brengen. Beoogd wordt vele schakels tot één ketting te rijgen, waarbij uitgegaan wordt van de positie in het totale verhaal van de Nederlandse limes, maar ook van het plekeigene. Forum Hadriani was, op uitnodiging van de Nederlandse limesamenwerking, één van de drie pilots voor een ruimtelijke schets. Uit die pilot is, in nauwe afstemming met en gebaseerd op de uitgangspunten zoals geformuleerd door de projectgroep, het (deel)uitvoeringsplan 'De Romantische limes' voortgekomen (zie verder paragraaf 12).

Erfgoedpodium

Museum Swaensteyn is sinds 2016 ook het lokale Erfgoedpodium, een overlegorgaan waarin twintig lokale erfgoedpartners zijn verenigd. Daaronder is ook de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg. Met het Erfgoedpodium is voor de ontsluiting én de toekomstige exploitatie van het Romeinse erfgoed langs de Vliet een formeel georganiseerd podium aanwezig. Binnen het Erfgoedpodium zal de voortgang van de realisatie van het masterplan en de waardering van de resultaten jaarlijks aan de orde worden gesteld. Zonodig zullen maatregelen worden gezien om het plan hernieuwd onder de aandacht te brengen.

Enthousiast geworden en aan de slag met het masterplan?

Eenieder die geïnspireerd raakt door de in dit plan neergelegde ideeën en er mogelijkheden in ziet voor realisatie of combinatie met andere plannen, kan zich melden bij het Erfgoedpodium.

Gezamenlijk wordt bekeken welke (combinatie)mogelijkheden er zijn en in welk vat het een en ander vervolgens gegoten kan worden. Ook is bij het Erfgoedpodium informatie voorhanden over eventuele restricties die verbonden zijn aan bijvoorbeeld een UNESCO- of rijksmonument-status. Het is goed te weten dat er diverse subsidie/financieringsmogelijkheden zijn voor dit soort initiatieven:

- provincie Zuid-Holland, erfgoedlijn limes
- provincie Zuid-Holland, erfgoedlijn Trekvaarten
- provincie Zuid-Holland, erfgoedlijn Landgoederenzone
- provincie Zuid-Holland, subsidieregeling Archeologie en publieksbereik
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, voor wettelijk beschermde groene en gebouwde monumenten
- gemeente Leidschendam-Voorburg, subsidiekader 3.1.1. Cultuur(historisch) erfgoed en 3.4.1. Ondernemersfonds
- crowdfunding via platforms als voordekunst.nl

5. Wat is de inhoudelijke context?

Het Kanaal van Corbulo

Uit Romeinse én Griekse bronnen is bekend dat onder leiding van veldheer Gnaeus Domitius Corbulo tussen 48 en 50 na Chr. in west-Nederland een kanaal, de zogenoemde fossa Corbulonis zou zijn aangelegd. Er was destijds kennelijk behoefte aan een vaarverbinding tussen Rijn en Maas, maar ook moesten de manschappen tevreden gehouden worden. Sinds de middeleeuwen zijn er speculaties over de ligging en die is nog altijd niet exact bekend, maar waarschijnlijk liep het vanaf Naaldwijk via Forum Hadriani naar het Romeinse fort Matilo bij Leiden. In de laatste decennia is het kanaal op verschillende locaties in de gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten daadwerkelijk aangesneden. De lokale vrijwillige archeologen van de AWN hadden de primeur, in de wijk Rietvink in Leidschendam. In deze wijk is een landschappelijke reconstructie van het kanaal aangelegd, met een Romeins aandoende brug er overheen. Inmiddels is er ook een waarneming ter hoogte van de Bachlaan geweest en wordt in zuidelijke richting een vervolg richting Damplein vermoed, maar het kanaal lijkt daar niet strikt rechtdoor te lopen. Noordwaarts gaat het via Voorschoten richting de Oude Rijn. In de Starrenburgerpolder in Voorschoten is een stuk van het tracé, inclusief houten beschoeiingen, opgegraven. Vanwege de vochtige ondergrond blijven hout en andere organische materialen in dit deel van Nederland goed bewaard, een omstandigheid die zorgt voor unieke resultaten van archeologisch onderzoek.

Forum Hadriani

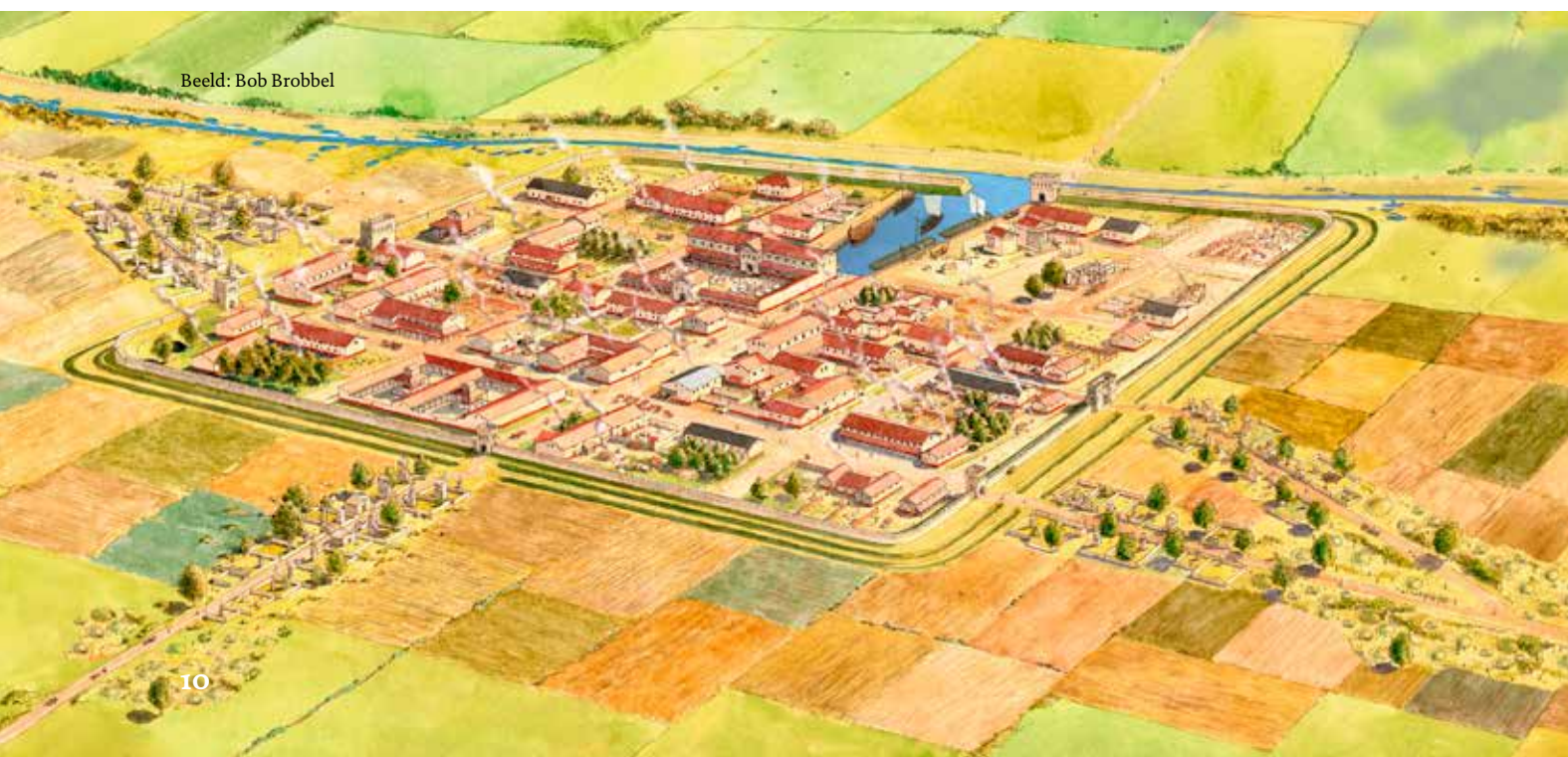
In de tweede eeuw na Chr. lag één van de drie Romeinse steden in Voorburg, overigens op de plek waar voorheen al een hoofdstad van de Cananefaten lag. De resten van de Romeinse stad zijn gedeeltelijk opgegraven, maar het merendeel ligt nog in de ondergrond en geniet een wettelijke bescherming als Rijksmonument. Dit geldt ook voor de erop gelegen buitenplaatsen Hoekenburg en Arentsburgh en de bijbehorende parkaanleg.

Uit het Register van Rijksmonumenten (complexnummer 524454)

Het buitenplaatscomplex Hoekenburg en Arentsburgh bestaat uit twee gelijknamige landhuizen die in 1925 in één gebruik kwamen. In die periode werd een park in landschapsstijl aangelegd met slingerende paden en vijvers. Een deel van de oorspronkelijke tuinmuur rond Arentsburg is binnen de aanleg opgenomen. Het complex is gebouwd c.q. aangelegd op resten van de Romeinse stad 'Forum Hadriani' (archeologisch monument). Dit terrein wordt begrensd door de Vliet, Fonteynenburglaan, Prinses Mariannelaan, ds. Veldhoenlaan, Hoge Weidelaan, Effathalaan en Hoekenburglaan. De Vliet, toen Fossa Corbulona genoemd, werd in de eerste eeuw na Christus gegraven. In de negentiende eeuw startte professor C.J.C. Reuvens, die tussen 1826-1834 de hofstede Arentsburgh bewoonde, de eerste opgravingen naar het Castellum ter plekke van de hofstede Arentsburgh en haar omgeving⁴.

De Romeinse stad is al sinds Reuvens en later Holwerda het onderwerp van zeer veel onderzoek. De al eerder genoemde AWLV is er sinds jaar en dag actief en was in 2006 de aanjager van de publicatie van het lijvige boekwerk 'Forum Hadriani. Van Romeinse stad tot monument'. Tom Buijtdorp ging daar in 2010 overheen met zijn drie delen tellende proefschrift, Forum Hadriani. De vergeten stad van Hadrianus: Ontwikkeling, uiterlijk en betekenis van het 'Nederlands Pompeji'. Vele onderzoekers namens de opeenvolgende Rijksdiensten staken er hun spaden in de grond, maar ook de archeologische opgravingsbedrijven verrichten er onderzoek. BAAC legde in 2005 een deel van het zuiden van de stad bloot, waaronder een waterput bestaande uit twee wagenwielen. Het AAC van de Universiteit van Amsterdam groef in 2007/2008 aan de Vliet de haven van de stad op, die mogelijk was verbonden met het Kanaal van Corbulo. De haven blijkt minstens 33 x 110 meter te zijn geweest en is in de Romeinse tijd enkele keren systematisch uitgebaggerd. Er zijn op basis van dendrochronologisch onderzoek minimaal twee faseringen van kadewerken vastgesteld (fase I: rond 160 na Chr.; fase II: rond 210 na Chr.), bestaande uit rijen van ingeheid kadepalen. In de havengeul zijn diverse lagen onderscheiden met gigantische hoeveelheden cultureel en organisch vondstmateriaal. Uit de analyse van het vondstmateriaal is naar voren gekomen dat de Romeinse haven van Voorburg-Arentsburgh niet alleen een invoerhaven voor eigen gebruik, maar ook een doorvoerhaven is geweest. en een rol lijkt te hebben gespeeld in de bevoorrading van de militaire steunpunten in de West-Nederlandse kustzone.

⁴ Geraadpleegd op 24-06-2018

Beeld: Bob Brobbel

Foto: Carole Raddat, via Wikimedia Commons

De meest iconische vondst van Forum Hadriani werd al in 1771 gedaan, ver voordat van echt archeologisch onderzoek sprake was. Arbeiders vonden toen bij graafwerkzaamheden een meer dan levensgrote hand van een standbeeld. Deze hand baarde internationaal opzien en is zelfs naar Rusland gereisd om als voorbeeld te dienen voor een standbeeld van Peter de Grote. Na vele omzwervingen kwam ze in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden terecht, alwaar de hand nog altijd te bewonderen is⁵.

Museum Swaensteyn en Huygens' Hofwijck

De plek waar sinds enkele decennia een glimp is op te vangen van de Romeinse vondsten van Forum Hadriani en omstreken is Museum Swaensteyn, het lokale museum voor kunst, cultuur en geschiedenis. In het kader van het project 'Romeinen aan de Vliet' is vernieuwing van de presentatie voorzien. Deze nieuwe presentatie onderscheidt zich van de oude doordat er gekozen is voor een concentratie op de meest belangrijke objecten in de collectie, van waaruit een samenhangend verhaal wordt verteld. Voorbeelden daarvan zijn de waterput en de maquette van Forum Hadriani. Voor deze nieuwe presentatie zullen ook objecten worden toegevoegd. Zie verder onder paragraaf 10.

Constantijn Huygens, de illustere wetenschapper en bewoner van de nabij Museum Swaensteyn gelegen buitenplaats Hofwijck, had een fascinatie voor de Antieken. Met name de Romeinen genoten zijn bijzondere belangstelling. Dat was in de zeventiende eeuw des te specialer, omdat toentertijd nog niet aan archeologisch onderzoek werd gedaan. Toevalsvondsten waren zeldzaam en ook de bronzen hand van Forum Hadriani was nog niet gevonden. Je kon dus op dat moment in Nederland nog niets van het Romeinse verleden zien, maar de interesse was er wel degelijk. Dit bijzondere aspect van het leven van deze zeventiende-eeuwse wetenschapper krijgt in de toekomst ook een plek in de vaste opstelling op Hofwijck. Museum Swaensteyn en Hofwijck werken nauw samen; zo kan ook inhoudelijk gemakkelijk worden bevorderd dat de verhaallijnen in Swaensteyn en Hofwijck op elkaar aansluiten.

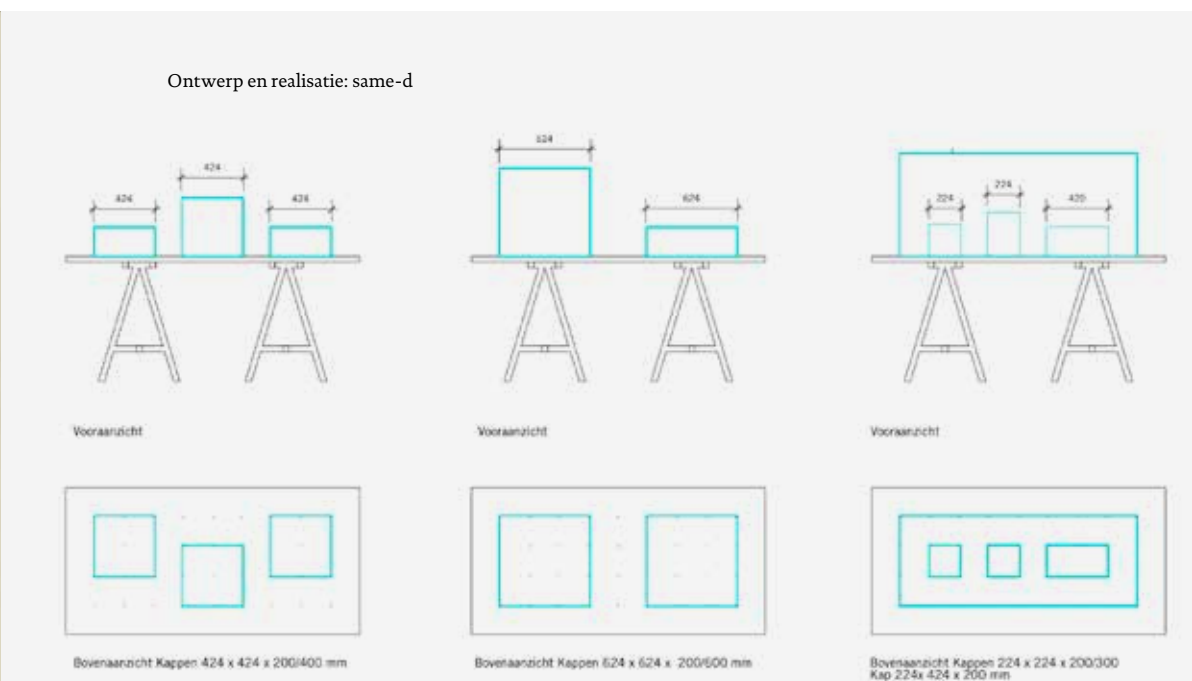
6. Wat is de ruimtelijke begrenzing/reikwijdte van het masterplan?

Het masterplan richt zich op alle sporen van de Romeinse regio langs de Vliet. Deze concentreren zich vooral op de strandwallen langs de Vliet, maar kunnen ook daarbuiten voorkomen. De bedoeling is om het hele verhaal van de Romeinse periode beleefbaar te maken. De twee belangrijkste onderdelen zijn het Kanaal van Corbulo en Forum Hadriani.

⁵ Ontleend aan www.rmo.nl, geraadpleegd op 24-06-2018

Collectie en foto: RMO

Het Kanaal van Corbulo, dat vermoedelijk al bij het huidige Naaldwijk begon en via Forum Hadriani en het huidige Voorschoten naar het Romeinse fort Matilo bij Leiden liep, bestreek daarmee een vrij groot gebied. In het masterplan nemen we het verhaal van het gehele kanaal mee – je zou dat de reikwijdte kunnen noemen - maar in de ruimtelijke uitvoering en het daaruit volgende publieksaanbod concentreren we ons voornamelijk op het gedeelte dat zich, voor zover bekend, bevindt op het grondgebied van de gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten.

De stad Forum Hadriani besloeg een veel kleiner areaal, gelegen aan het Kanaal van Corbulo tussen de huidige Haagse Trekvljet en de Fonteinkerk. De ligging van de stad ten opzichte van het huidige straten- en parkpatroon is beter bekend dan die van het kanaal. Naast deze twee geografisch bepalende elementen is het de bedoeling om binnen de kernen verbindingen te leggen, die bijvoorbeeld de structuur van het Burchpat benadrukken of een link leggen naar de boten op de speelweide aan de Watermolensingel in Leidschendam of het Corbulo-ruiterstandbeeld van Albert Termote in Voorburg (zie hiervoor ook paragraaf 10). Verbindingen met ander erfgoed langs bijvoorbeeld de Vliet liggen ook voor de hand, met de Erfgoedlijnen Trekvaarten en Landgoederenzone. Dit brengt met zich mee dat de reikwijdte van het plan zich voornamelijk uitstrekt over de kernen Voorburg, Leidschendam en Voorschoten, en niet of nauwelijks over Stompwijk.

Buiten de gemeenten wordt aansluiting gezocht op en worden verbindingen gelegd met de limeszone in heel Nederland en met locaties, musea etc. die het verhaal van de limes vertellen.

7. Wat zijn de ambities en uitgangspunten?

Ambities

Een toekomstbestendig plan, dat richting geeft aan de ontwikkelingen in de gemeenten voor de komende vijf à tien jaar. Het plan gaat uit van een integrale benadering van het Romeinse erfgoed, waardoor het geheel uiteindelijk veel meer kan worden dan de som der delen. Doel is steeds een verhoging van de belevingswaarde van de Romeinse geschiedenis en aansluiting op en versterking van de reeds aanwezige elementen.

Bovendien is het streven om buiten de gemeenten verbindingen te zoeken met de keten van visualisaties langs de lijn/grens in Zuid-Holland en de andere limes-provincies. Zo kan langs de lijn die het Nederlandse deel van de grens vormt uiteindelijk een (min of meer) doorlopende belevingslijn gecreëerd worden. Langs die lijn vertellen gereconstrueerde forten, wachttorens, schepen etc. gezamenlijk een verhaal. Dat verhaal wordt binnen het plangebied aanzienlijk verrijkt en verbijzonderd door de unieke waarden van het kanaal, de haven en de stad.

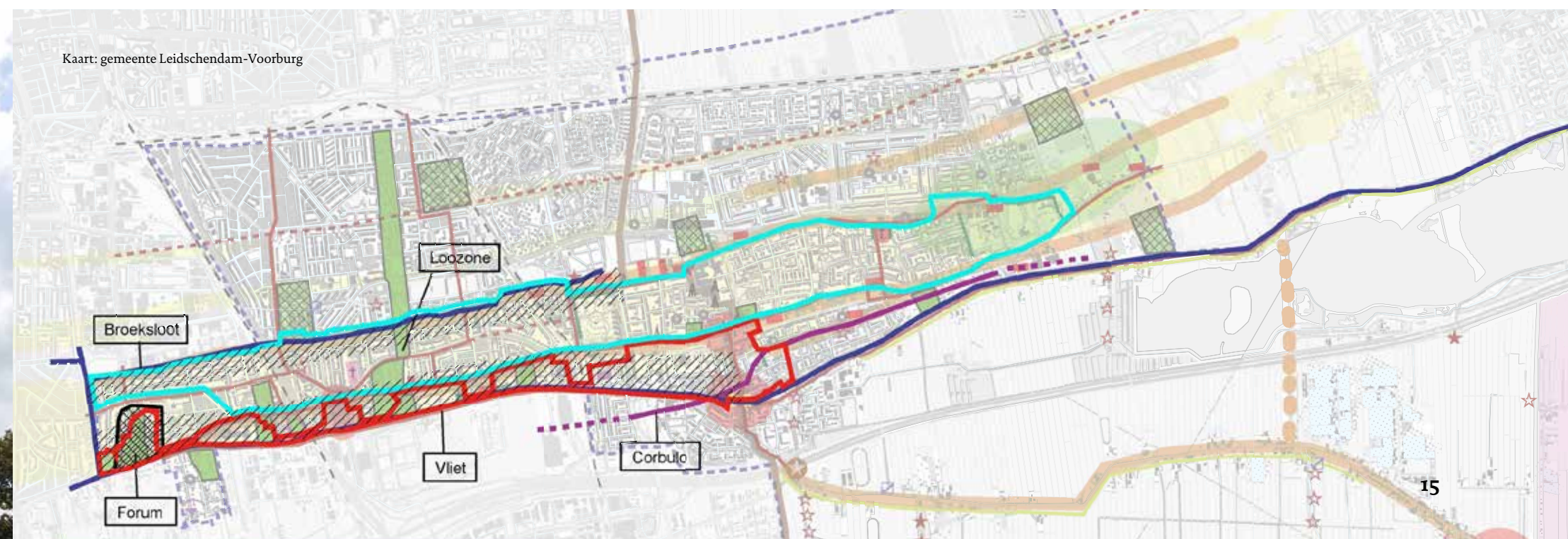
Concept Tom Buijtenorp

In het recente verleden (2016) is er al een concept-masterplan voor enkel de locatie Forum Hadriani opgesteld, door Tom Buijtenorp. Dit zonder meer belangrijke en doorwrochte concept is door de projectgroep op zijn merites beoordeeld. Tom Buijtenorp is op dit moment dé autoriteit op het

Foto: Claudia Thunnissen

Kaart: gemeente Leidschendam-Voorburg

gebied van Forum Hadriani. Hij heeft uitvoerig onderzoek verricht, wat heeft geresulteerd in een lange lijst publicaties – zowel wetenschappelijke als publieksgericht – en een diepgravende dissertatie. Buijtdorp is een deskundige die de blik graag verder richt dan alleen de fysieke resten van de Romeinse aanwezigheid in het gebied Forum Hadriani. Het gaat hem ook om de Romeinse waarden, het gedachtegoed en de denkwereld.

De projectgroep heeft besloten dat het bijzonder waardevol kan zijn enkele van deze ‘doorkijkjes’ mee te nemen bij de implementatie van ‘Romeinen aan de Vliet’. We denken daarbij in eerste instantie aan de educatie die vanuit het gerealiseerde project zal worden aangeboden, zowel aan de jeugd als aan volwassenen. Er is geen grotere *eye-opener* bij een museum- of sitebezoek, uitgevoerd in klassikaal verband of individueel, dan om te ontdekken dat een flink aantal van onze huidige waarden, kennis en gewoonten in hun essentie al zijn geïntroduceerd door de Romeinen in Nederland, of op een later moment aan de Romeinse wereld zijn ontleend. Je zou dit ‘maatschappijleer met historisch besef’ kunnen noemen. Te denken valt aan onderwerpen als het bestuur, de infrastructuur, de democratie en de economie.

Daarnaast doet Buijtdorp suggesties voor (fysieke) elementen die door de projectgroep zijn geselecteerd om te worden meegenomen in het vervolgtraject:

- een getemporeerde benadering/meerjarenplan voor uitvoering, passend bij de ontwikkelingen binnen de gemeente

- een (vorm van) maquette van de gehele stad
- aandacht voor het Romeinse wegensysteem
- benadrukken van het Burchpat als historische structuur
- het personage Victoria Verina, van wie uit een grafschrift bekend is dat zij uit Forum Hadriani kwam

Binnen en buiten complementair

De projectgroep wil echter ook een andere kant op. Ze hecht veel waarde aan een integrale benadering van het concept ‘Romeinen aan de Vliet’ binnen de gehele gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten en in de context van de Nederlandse limes. Doordat er in de context van het masterplan zowel mogelijkheden zijn om de presentatie in Museum Swaensteyn te vernieuwen als de verbeelding in de buitenruimte een impuls te geven, is er een prachtige mogelijkheid voor zo’n integrale benadering.

Die benadering houdt in dat de verhalen en verbeeldingen in het museum en in de buitenruimte complementair zijn, dus aanhaken op dezelfde verhaallijnen en personages. Het mooie van archeologie is immers dat er verhalen mee verteld kunnen worden. Die verhalen en personages maken de geschiedenis menselijk en invoelbaar. De aansluiting tussen ‘binnen’ en ‘buiten’ bevordert de herkenbaarheid, legt verbindingen tussen de verschillende belevingen en versterkt elkaar bovendien.

Daarnaast heeft de projectgroep nadrukkelijk als doel gesteld dat de parkstructuren van de parken Arentsburgh en Hoekenburg (uiteraard) niet aangetast mogen worden, maar liever juist worden benadrukt en versterkt in de toekomstige setting van dat deel van het masterplan. Behalve het juridische argument van de wettelijke bescherming spreekt hiervoor dat ze deel uitmaken van de culturele biografie van het stedelijke landschap.

8. Welk(e) doelgroepen en effecten/rendement worden beoogd?

Het project 'Romeinen aan de Vliet' is gericht op een brede doelgroep. Die doelgroep kan op meerdere manieren worden geclusterd. Enerzijds is dat in geografische zin, anderzijds in educatieve zin. Het is van belang daarin mee te nemen dat de indeling in en benadering van de doelgroepen direct gerelateerd is aan de manier waarop Museum Swaensteyn die aanpakt voor de museale presentatie over de Romeinen. De beleving 'binnen' en 'buiten' liggen immers in elkaars verlengde.

In geografische zin onderscheiden we vier categorieën: lokaal, regionaal, landelijk en internationaal.

De belangrijkste zijn de lokale en regionale doelgroepen, vanwege het feit dat e.e.a. zich afspeelt in de directe (nabijheid van de) woonomgeving. Daardoor ontstaat een regelmatige, zo niet dagelijkse confrontatie en daarmee een logische betrokkenheid, misschien zelfs een gevoel van trots. Het

verhaal van de Romeinen is onlosmakelijk verbonden met de gemeente Leidschendam-Voorburg en de regio ten noorden daarvan, richting Leiden en de rivieren door het Groene Hart. Voor die doelgroepen heeft Museum Swaensteyn al een educatief pakket dat proactief wordt aangeboden. Zo maakt iedere leerling van het lager en middelbaar onderwijs minimaal één keer gedurende zijn of haar schooltijd kennis met het verhaal van de Romeinen aan de Vliet. Dat kan, indien door de leerkracht gewenst, in de vorm van meerdere modules, waarbij het klassikaal voorbereiden en het museumbezoek met elkaar worden verweven. Voor volwassenen is er een aanbod dat bestaat uit rondleidingen door de museale presentatie en langs de 'Romeinse' plekken in de gemeente, uit lezingen, workshops en kleine 'in-focus' presentaties. Ook het materiaal dat door anderen is ontwikkeld, in het kader van de limes in de regio, wordt momenteel aangeboden. Met het realiseren van de twee-eenheid museale presentatie en beleving op verschillende locaties in de gemeenten zal dat aanbod worden uitgebreid.

In het doelgroepenbeleid van 'Romeinen aan de Vliet' is de waterrecreant nadrukkelijk opgenomen. De Vliet, zeker het traject dat direct langs park Arentsburgh loopt, is een drukbevaren route voor de pleziervaart. Kenmerkend voor deze doelgroep is dat zij passeert in haar vrije tijd. Deze groep verleiden tot het aanleggen van hun boot aan de speciaal voor dit doel te plaatsen nieuwe aanlegsteiger en even proeven van de sfeer in park Arentsburgh heeft hoge prioriteit.

Nog lokaler richten we ons op de om- en opwonenden. De mensen die op of langs het (vermoede) tracé van het Kanaal van Corbulo wonen of op het grondgebied van Forum Hadriani. De bewoners

en gebruikers van park Ahrentsburgh, zij die erop uitkijken, er recreëren of hun hond uitlaten. Ook hen willen we beter bewust maken van het feit dat er zich onder hun voeten een waterwerk of een complete stad uitstrekt dat/die in de Romeinse tijd in dit deel van Nederland zijn weerga niet kende.

De landelijke en internationale doelgroepen zijn de bezoekers van Werelderfgoederen, de liefhebbers van archeologie in het algemeen en de Romeinse geschiedenis en cultuur in het bijzonder. Op hen richten we ons op twee manieren: als Museum Swaensteyn, vanuit de kern van ons product, én in samenwerking met en als onderdeel van breder opgezette, overkoepelende producties en arrangementen vanuit de Nederlandse Limes Samenwerking, de netwerktafel limes en commerciële marktpartijen.

Een meetbaar effect van het masterplan is de mate waarin het in de toekomst wordt opgepakt; laten partijen zich inspireren door de verschillende elementen en nemen zij de handschoen op? Door het kanaliseren van toekomstige initiatieven middels het Erfgoedpodium is daar voortdurend overzicht van de stand van zaken.

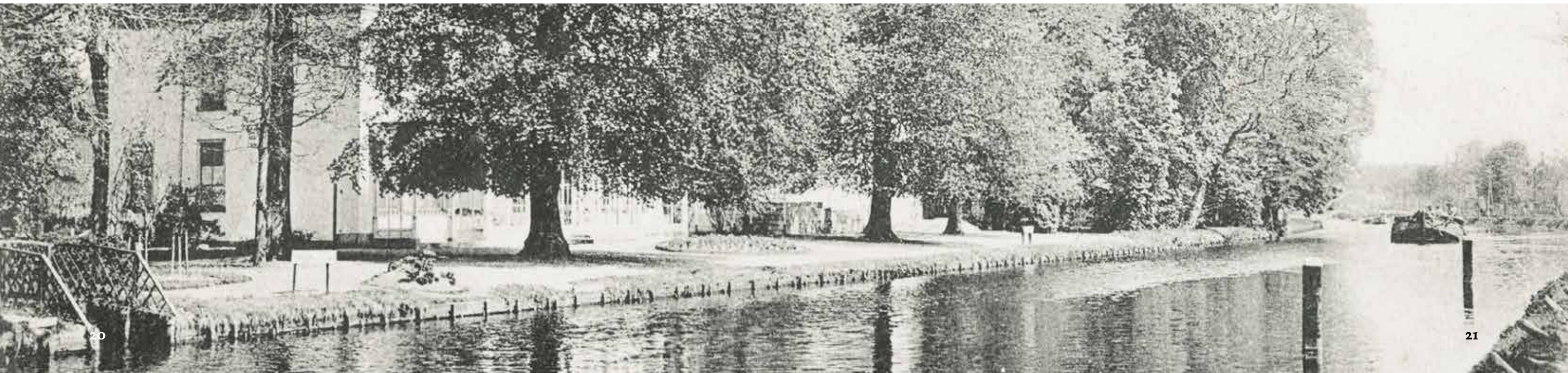
Een wat lastiger meetbaar effect van een inspanning als de realisatie van ‘Romeinen aan de Vliet’ is de beleving van de bezoeker, dat wat hij/zij meeneemt van het bezoek. In de Nederlandse museumwereld bestaat het gevoel dat dit aspect een grotere rol zou moeten spelen in de beoordeling door overheden en sponsors, dat het uitsluitend afmeten van het behaalde resultaat aan de (fysieke)

bezoekcijfers te smal is en weinig recht doet aan de inhoudelijke en educatieve doelen. Middels professioneel opgestelde bezoekersenquêtes wordt aan dit aspect een steeds belangrijker rol toegekend. Bij ‘Romeinen aan de Vliet’ zal deze werkwijze ook worden toegepast.

Een inspanning als de realisatie van ‘Romeinen aan de Vliet’ kan in maatschappelijk, sociaal en economisch opzicht rendement opleveren voor de directe omgeving.

In maatschappelijk opzicht betekent het een verbetering van de leefomgeving, zowel fysiek als mentaal. Een wezenlijk onderdeel van de geschiedenis van het gebied wordt permanent zichtbaar, de plekken waar dit gebeurt – museum en buitenruimte – worden interessanter en mooier. Plekken waar je graag verblijft. Voor bewoners die daar voor open staan betekent dat een wezenlijke meerwaarde voor hun verbondenheid en betrokkenheid met de leefomgeving.

Ook in sociaal opzicht is het rendement benoembaar. Het project trekt bezoekers, zowel van binnen de gemeente als daarbuiten, waarmee het gebied levendiger wordt. Museum Swaensteyn en haar partner Huygens’ Hofwijck beschikken samen over een grote groep van 140 vrijwilligers. Deze kunnen een rol spelen in het duurzame beheer en onderhoud (zie verderop), in het rondleiden door buitenruimte en museum, en bij het ontvangen van de leerlingen en begeleiden van het lager en middelbaar onderwijs. Dit is een heel duidelijke verbindende waarde.

Voor het berekenen van het economisch rendement bestaan modellen. De Nederlandse Museumvereniging is in dit onderzoek leidend, getuige onderzoeken en publicaties als 'Musea. Meer dan Waard'. Daaruit komt naar voren dat bezoekers aan musea en andere culturele instellingen, wanneer die van buiten de gemeente afkomstig zijn, een belangrijke bijdrage leveren aan de lokale economie. In de meeste gevallen combineren deze bezoekers hun museumbezoek met winkelen of een etentje. Uit het onderzoek komt naar voren dat dit niet alleen zo werkt in de grote steden en met internationale bezoekers, maar ook in kleinere steden en dorpen, waar de bezoekers van buiten vaak uit de regio of iets verder weg afkomstig zijn.

In een gemeente waar aandacht is voor kunst en cultuur is het goed wonen, werken en recreëren. Dat betekent concreet dat kunst en cultuur bijdragen aan het aantrekken van bezoekers en (nieuwe) inwoners (Cultuurvisie Leidschendam-Voorburg 2015). Het wordt inmiddels als een gegeven beschouwd dat erfgoed een fundament kan leggen voor kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Beleefbaar erfgoed draagt bij aan de aantrekkelijkheid van de omgeving, voor bewoners en bezoekers. Daarmee versterkt het het vestigingsklimaat en de vitaliteit van stad en platteland. Voor het Huygenskwartier worden deze principes al met succes toegepast.

9. Welke onderdelen omvat het masterplan-project?

De ontwikkeling van het masterplan 'Romeinen aan de Vliet' is meerledig, waarvan de onderdelen

een belangrijke samenhang vertonen, elkaar aanvullen en met elkaar verbonden zijn. Hoofdmoot is de planontwikkeling ten behoeve van het zichtbaar en beleefbaar maken van met name het Kanaal van Corbulo en Forum Hadriani (i.c. dit plan).

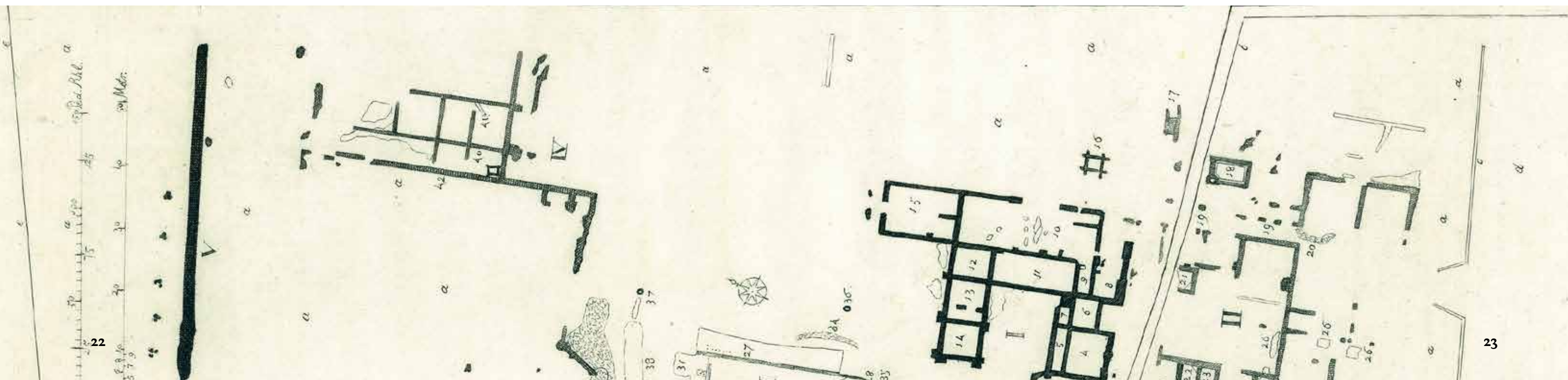
Belangrijke samenstellende onderdelen daarvan zijn:

- de digitale ontsluiting van het Romeinse erfgoed langs de Vliet, opgravingsdocumentatie van Forum Hadriani en het Kanaal van Corbulo;
- een geheel vernieuwde fysieke presentatie in Museum Swaensteyn over de Romeinen aan de Vliet.

10. Wat zijn de samenstellende elementen van het masterplan?

Personages en verhaallijnen

Om de verhalen die we willen vertellen herkenbaar, menselijk en invoelbaar te maken, is het de bedoeling om personages op te voeren. Dit concept gaat uit van personen die echt bestaan hebben en over wie gegevens bekend zijn, teneinde levensechte en invoelbare verhaallijnen te creëren. De gedigitaliseerde dagboeken van Reuvens kunnen hiervoor bijvoorbeeld prachtig basismateriaal leveren. Zoals in paragraaf 7 al gesteld, zijn de personages en verhaallijnen in het museum en in de buitenruimte gelijk en sluiten ze op elkaar aan.

Veldheer Corbulo en zijn daden

De museumbezoeker die straks de nieuwe presentatie in het museum betreedt, ziet als eerste een afbeelding van Corbulo (naar het bekende beeld van Albert Termote) op een groot scherm. Op zijn gezicht wordt dat van een acteur geprojecteerd, die de bezoeker welkom heet. Corbulo, die in het aanwijzingsdossier voor de Werelderfgoednominatie wordt opgevoerd als verbindingsofficier, verhaalt over zijn heldendaden, met als belangrijkste wapenfeit de aanleg van het kanaal. Beelden van de reconstructie in de Rietvink (Romeinse pad) en (in de toekomst) de verdere visualisatie van de loop van het Kanaal passeren de revue. Corbulo nodigt uit om na het museumbezoek ook die te gaan bekijken. Aldaar komt de bezoeker hem weer tegen, bijvoorbeeld in digitale of auditieve vorm.

Caspar Jacob Christiaan Reuvens – de opgravingen

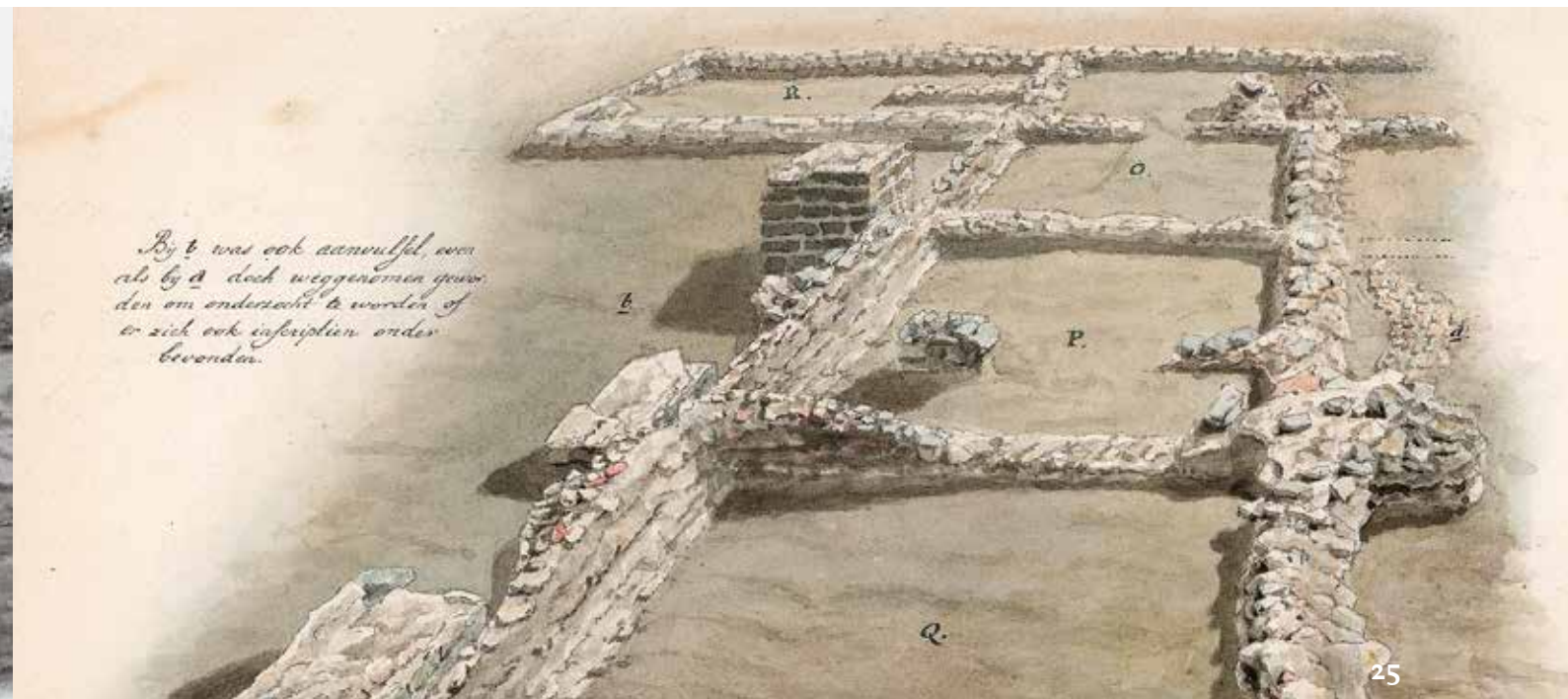
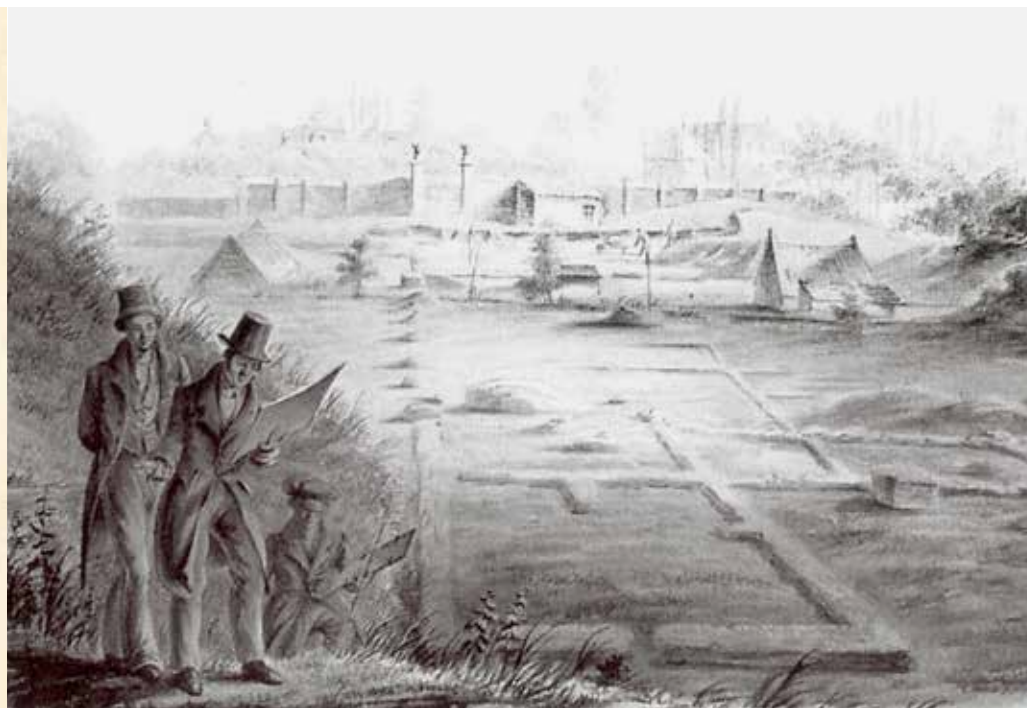
Een museumopstelling gewijd aan Romeinen langs de Vliet moet natuurlijk uitgebreid stilstaan bij het verhaal van Reuvens en de opgravingen, van de allereerste tot nu. Reuvens' dagboeken en gedigitaliseerde opgravingsdocumentatie kunnen dit prachtig illustreren. Ook de wagenwielen die samen een waterput-constructie vormen, opgegraven in 2005 en pronkstuk uit de collectie van het museum, krijgen een belangrijke plaats in deze nieuwe opstelling. Het verhaal van Reuvens heeft veel meer in zich dan wetenschappelijk onderzoek of archeologie alleen, het appelleert immers ook aan de macht en invloed van (belang)rijke heren in het recentere verleden. Bovendien is hij bewoner geweest van de buitenplaats Arentsburgh. Het verhaal van Reuvens in de buitenruimte zal vooral in het park tot uitdrukking komen.

Victoria Verina – het leven in de stad

De maquette van Forum Hadriani krijgt eveneens een centrale plaats, in een nieuwe vitrine. Aan de hand van dit object wordt verteld over het dagelijkse leven in de Romeinse stad. Victoria Verina laat ons de stad zien en vertelt over haar wederwaardigheden. Dit thema kan goed verbonden worden met de bestaande stadsbakens in het park. Ook daar krijgt men inkijkjes in het leven in de Romeinse stad. Op strategische locaties geplaatste luisterpalen kunnen deze beleving versterken, omdat we Victoria horen vertellen dat ze haar ring verloren is bij het putten van water uit de waterput (totstandkoming van het archeologisch bodemarchief!) of haar, terwijl ze naar de kapper gaat, horen klagen dat de haarmode nu alweer veranderd is. Gewaagd idee waarbij we de archeologische werkelijkheid enigszins geweld aandoen; kunnen we de gezichtsreconstructie van het meisje Gera misschien herdopen in Victoria Verina? Binnen deze verhaallijn kunnen we bijvoorbeeld ook een Cananefaats boer uit de buurt volgen die zijn oogst naar de markt brengt.

Luisterpalen

Om de personages letterlijk een stem te geven en ze zelf hun verhaal te laten doen, kan in het hele plangebied gebruik gemaakt worden van zogenaamde luisterpalen. Deze duurzame en vandalismebestendige palen vereisen heel weinig graafwerk of fundering, en hebben geen stroom nodig. Middels een eenvoudig trapmechanisme wekt de bezoeker de benodigde energie namelijk zelf op. Het verhaal wordt ingebracht middels een USB-stick, waardoor het ook gemakkelijk aangepast kan worden in geval van veranderde inzichten of nieuwe aansluitende verbeeldingen.

Vanwege de internationale doelgroep wordt ernaar gestreefd de verhalen meertalig aan te bieden. De plaatsing van deze palen door de hele gemeenten zorgt ook weer voor de gewenste verbinding en herkenbaarheid.

Mijlpalen

Een belangrijke aanbeveling van het landelijk Q-team is om verspreid over het hele land voor alle limes-locaties één marker te hanteren. Na afweging van verschillende opties is gekozen voor een mijlpaal. In opdracht van de Nederlandse Limes Samenwerking is hiervoor een ontwerp gemaakt door Maartje Dros en Erik Klarenbeek. De mijlpalen worden gemaakt van stampbeton met historisch materiaal. Bovenop de mijlpaal prijkt een replica van een lokale vondst. Hoe elke mijlpaal er precies uitziet, wordt in overleg met lokale stakeholders bepaald. Ook is het de bedoeling dat de productie (deels) lokaal plaatsvindt. Door middel van mallen en het werken met 3D-prints wordt dit gefaciliteerd. In de context van dit plan valt te denken aan het plaatsen van een paal in elk van de drie kernen Voorburg, Leidschendam en Voorschoten. Als object/replica zou bijvoorbeeld gedacht kunnen worden aan een replica van de bronzen hand uit Forum Hadriani.

Het Kanaal van Corbulo – bijzondere bomen

Zoals gesteld in paragraaf 5 is het verloop van het kanaal door de gemeenten Leidschendam-Voorburg en Voorschoten inmiddels over grotere delen van het tracé bekend of zijn er aannames over. Dat gegeven vormt een mooie aanleiding om over te gaan tot een fysieke

markering van het tracé. Natuurlijk is er al de visualisatie ‚Romeinse pad‘ in de Rietvink, maar juist het over een langer traject markeren van het tracé kan een markant element aan de buitenruimte toevoegen en bewustwording en inzicht in het tracéverloop creëren. Uiteraard werkt een directe aansluiting op de visualisatie in de Rietvink daarbij versterkend. Maar ook de Starrenburgpolder in Voorschoten moet worden aangedaan, zo mogelijk ook de Bachlaan, het Damplein en Park Rozenrust in Leidschendam en andere ontsluitingen.

In het gemeentelijk Groenstructuurplan ‚Buitengewoon Groen‘ uit 2012 is de suggestie gedaan om het tracé van het Kanaal zichtbaar te maken door het te markeren met bijzondere bomen, als een voorbeeld van wat genoemd wordt de ‚Groene Canon‘. Dit concept sluit prima aan bij de uitgangspunten van verbinding en versterking van dit plan. In aanvang kunnen de reeds bekende tracédelen worden gemarkeerd, en de ontdekking van een nieuw tracédeel kan worden ‚bekroond‘ met nieuwe bomen. Alleen indien de ruimtelijke omgeving zich daarvoor leent, uiteraard. Bij zo’n rij bomen kan een luisterpaal staan, waarin we Corbulo horen vertellen hoe de aanleg van het kanaal in zijn werk ging en welke moeilijkheden er op zijn pad kwamen. Zo mogelijk loopt er ook een wandelpad langs. In het nieuwe ontwikkelingsplan Vlietvoorde, als dat tenminste raakt aan het tracé, kan met dit concept wellicht een aanvang worden gemaakt. Aansluiten bij planvorming die toch al plaatsvindt is een kansrijke manier om elementen uit het masterplan te realiseren.

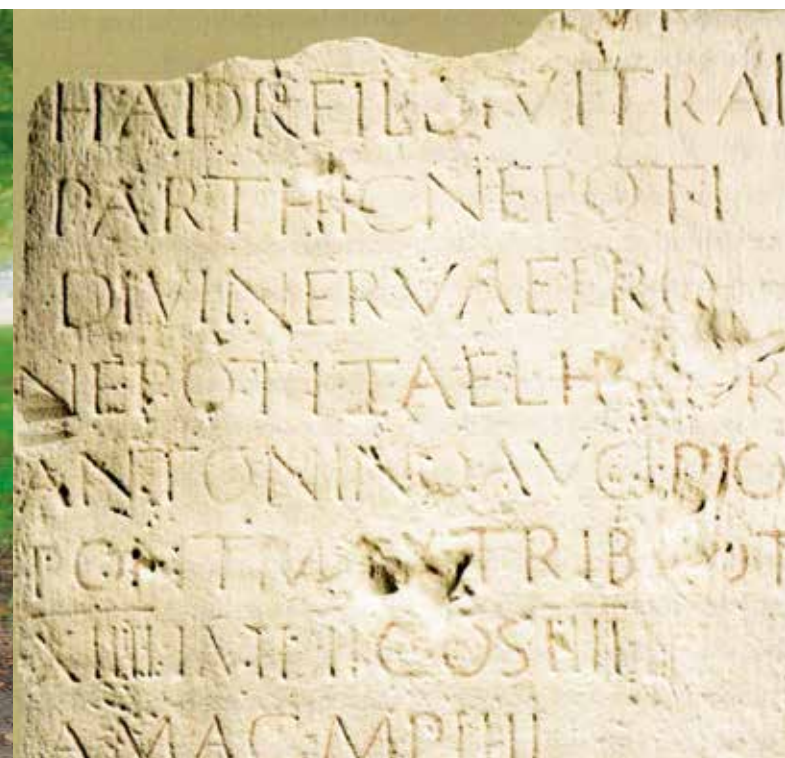

Foto: gemeente Den Haag

Met het toevoegen van bomen/groen aan de leefomgeving wordt tevens tegemoet gekomen aan het in het Coalitieakkoord 2018 van de gemeente Leidschendam-Voorburg geuite voornemen om het groene karakter te benadrukken. Ook in de Strategische visie 'Blik op Leidschendam 2020' komt dit voornemen tot uitdrukking: "We zijn een groene gemeente en dat willen we blijven." In het concept-Kompas voor de leefomgeving ten slotte komt groenbeleid in verschillende doelstellingen terug.

Forum Hadriani: monument en stadsbakens

In 2002 zijn op initiatief van de gemeente en de Archeologische Werkgroep een op een Romeinse mijlpaal geïnspireerd monument, markering in de bestrating, enkele informatiepanelen en in totaal 20 zogenaamde stadsbakens geplaatst. Langs de Prinses Mariannelaan vormen 14 bakens als het ware een entree tot het park, met op de ene zijde de letters FORUM HADRIANI en op de andere zijde een impressietekening van Bob Brobbel. Verderop staan verspreid in het park nog zes exemplaren. Wellicht is het mogelijk om deze (driezijdig bruikbare) bakens van nieuwe bedrukking te voorzien die het verhaal van de stad en de haven vertelt, aansluitend bij in de toekomst zichtbare elementen in het park. Enkele bakens zijn in de huidige situatie ook voorzien van vitrines. Deze zijn echter gevoelig voor condens, voorgesteld wordt daarom om deze niet te handhaven. Binnen het concept van de op elkaar aansluitende binnen- en buitenruimte is het juist de bedoeling dat de bezoeker die 'de echte objecten' wil zien, naar het museum gaat.

Romeinse tuin

Achter de stadsbaken-entree aan de Prinses Mariannelaan bevindt zich de Romeinse tuin. Mede door deze plaatsing en het feit dat de tuin niet als zodanig gemarkeerd is (er staat geen bord bij c.q. er is geen stadsbaken aan gewijd), krijgt de tuin weinig aandacht, ook oogt hij wat verwaarloosd. Nu is het natuurlijk mogelijk om de tuin op deze locatie te revitaliseren en te markeren, de recent geopende Spinozahof vormt wat dat betreft een mooi voorbeeld. Maar uit oogpunt van bewonersparticipatie verdient het aanbeveling te onderzoeken of er in de toekomst een mogelijkheid gecreëerd kan worden om de tuin naar de Volkstuinen te verplaatsen. Dan immers kunnen bewoners/volkstuinhouders op een natuurlijke wijze bij het onderhoud van de tuin, de keuze van soorten etc. betrokken worden. Bij het gevisualiseerde fort Matilo in Leiden zijn hiermee goede ervaringen opgedaan, zie „<http://historischetuinenmatilo.nl/>“. Wellicht is het mogelijk om het personage van de Cananefaatsse boer aan de tuin te koppelen en hem 'De tuin van ...' te noemen. Ook kunnen er sociale evenementen aan de tuin gekoppeld worden, bijvoorbeeld proeverijen en kook-workshops. Vanwege het participatieve karakter kan overwogen worden om de aanschaf van een volkstuinperceel middels crowdfunding mogelijk te maken. De publieke aandacht voor de crowdfundingactie straalt weer af op andere elementen van het masterplan.

Keldertje van Reuvens

Bij zijn opgravingen heeft Reuvens o.a. een keldertje van een woonhuis blootgelegd. Een controle-opgraving door ROB/AWL in de jaren 1980 liet zien dat er nog stenen in muurverband

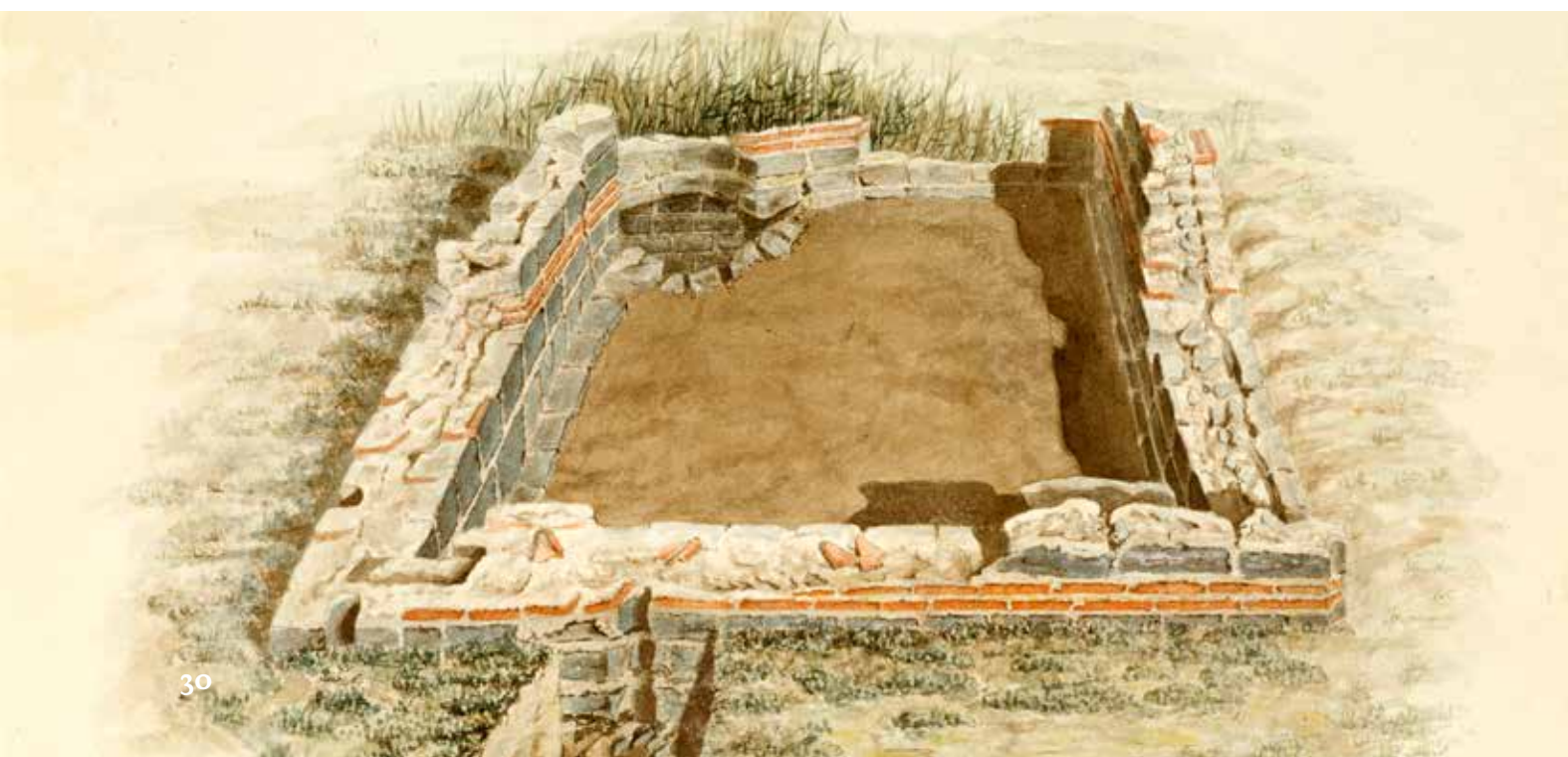
aanwezig waren. Dit inspireerde de projectgroep tot het idee om deze te consolideren en, middels afdekking, blijvend zichtbaar te maken. Immers een mooie mogelijkheid voor het tastbaar maken van de verhaallijn ‚Reuvens – de opgravingen‘. Om de ideeën voor het keldertje op realiteit en uitvoerbaarheid te toetsen is, in overleg met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, een technisch haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd door ingenieursbureau ABT. Aspecten waarnaar gekeken is zijn bijvoorbeeld de variatie in grondwaterstanden, de mogelijkheid van neerslaan en uitbloeien van zouten, de conditie van het muurwerk etc. Het onderzoek van ABT heeft het heersende gevoel dat weer uitgraven en permanent zichtbaar houden ingrijpend zou zijn bevestigd en versterkt. Om het keldertje, i.c. de bouwmaterialen waar het uit bestaat, duurzaam te behouden, moeten er buitengewone en kostbare voorzorgsmaatregelen getroffen worden, bijvoorbeeld een damwand en bemaling. Deze maatregelen hebben vervolgens mogelijk ook weer een ongunstig effect op de rest van het bodemarchief ter plaatse. De projectgroep heeft daarom besloten om deze lijn niet verder voort te zetten. Er is een alternatief idee geformuleerd voor het visualiseren van het keldertje: in plaats van opnieuw uitgraven gaan de gedachten nu uit naar een licht geconstrueerd ‚dak‘ op palen boven de originele plek. Aan dit dak hangt, ondersteboven en al dan niet in 3D, een verbeelding van het keldertje. Op maaiveld of misschien net iets daaronder bevindt zich een spiegel, waarin je dus het keldertje ziet als je naar beneden kijkt. Dit concept dient nog nader uitgewerkt te worden in de context van de verbeelding in het park.

De Vliet als verbindend element

Dit plan heeft niet voor niets de naam ‚Romeinen aan de Vliet‘ meegekregen. We zien de Vliet als belangrijk verbindend element, ook tussen de verschillende gemeenten en als bezoekerstrekker voor toerisme op en vanaf het water. De Vliet zelf is drager van eeuwenlange historie, deels die van het Kanaal van Corbulo, maar ook, zoals onlangs bekend geworden is, met een achtste-eeuwse voorloper. De Vliet is daarnaast een van de oudste en meest drukbevaren trekvaarten in Zuid-Holland.

De ligging aan de Vliet maakt het mogelijk om bezoekers voor het park aan te voeren over het water. Rederij De Ooievaart, een stichting met elf historische schepen, verzorgt in Den Haag en de randgebieden thematische rondvaarten en andere boottochten. Museum Swaensteyn en Huygens‘ Hofwijck profiteren daar al jaren van. De aanlegsteiger in de Trekvliet die bij park Arentsburgh zal worden gerealiseerd vormt een gouden kans om bezoekers vanuit Den Haag naar Forum Hadriani te brengen. Met De Ooievaart zijn daarover al gesprekken gaande. De gedachte is dat Museum Swaensteyn en De Ooievaart gezamenlijk gaan fondsenwerven om een ‚fluisterboot‘ te kunnen aanschaffen, die zal worden aangekleed als een Romeinse boot en waarmee een arrangement naar ‚Romeinen aan de Vliet‘ kan worden aangeboden.

De bestaande steiger bij Huygens‘ Hofwijck kan gebruikt worden als aanlegplaats voor museum Swaensteyn. Volgende aanlegplaatsen met steiger voor de fluisterboot kunnen gecreëerd worden in

Leidschendam en Voorschoten. Indien dat mogelijk zou zijn op een aansluitingspunt met het Kanaal van Corbulo, kan dit personage hier ook weer een rol spelen.

Op de langere termijn is het streefbeeld dat binnen het park en zo ver mogelijk daarbuiten ook het hele tracé langs de Vliet bewandeld kan worden. In het ideale geval wordt dit in de betreffende bestemmingsplannen opgenomen en spannen de gemeenten zich in om het bijbehorende recht van overpad een feit te laten worden.

Bezoekerscentrum

Het ware ideaal als het in de toekomst mogelijk zou zijn om in de verschillende gemeenten middels een combinatie van functies kleinschalige exposities of bezoekerscentra te realiseren. Te denken valt bijvoorbeeld aan vestiging in buurthuizen en wijkcentra. Door de combinatie van functies wordt in zaken als toegang en toezicht, horeca- en sanitaire voorzieningen en dagelijks openen en sluiten reeds voorzien. Bovendien wordt de aandacht van mensen die er om een andere reden komen gevestigd op het bezoekerscentrum, en andersom. Een expositie of bezoekerscentrum fungeert als etalage voor Museum Swaensteyn en kan wederzijds verwijzen. Ook is er een mogelijkheid voor het creëren van een rustpunt tijdens het bezoek, een locatie voor lezingen en andere presentaties, verzamelpunt voor rondleidingen, wellicht zelfs uitvalsbasis voor de AWLV. Dit element in een combinatie van functies sluit naadloos aan bij het concept 'Buurthuizen van de toekomst' uit het Coalitieakkoord Leidschendam-Voorburg 2018.

App

Als een behoorlijk deel van de plannen gerealiseerd is, kan gedacht worden aan het versterken van de fysieke beleving middels een digitale ervaring, bijvoorbeeld in de vorm van een app. Er zijn al initiatieven op dit vlak, bijvoorbeeld de Time Travel-applicatie van The Missing Link en de route-app van de LiMissie.

11. Hoe is de aansluiting op de Erfgoedlijn limes en op bestaande routes?

Het plan sluit aan op en komt tegemoet aan de volgende elementen van de aangescherpte visie 2020 van de netwerktafel van de Romeinse limes Zuid-Holland:

- eenduidig verhaal met lokale accenten
- aantrekkelijke en bereikbare bezoeklocaties
- leesbaar limes-landschap
- bereik van ondernemers en scholieren

En aan de volgende streefbeelden:

- Oude Rijn Romeinse Waterbaan (streefbeeld 1)
- Visualiseren en verbinden zes castella en Forum Hadriani (streefbeeld 3)
- Onderscheidend aanbod in het landelijk gebied (streefbeeld 4)
- Ontwikkelen toeristische knopen (streefbeeld 5)

Er is een verbinding mogelijk met de bestaande routes:

- de Limesroute en het Romeinse Limespad van de ANWB. De routes volgen de limes van Katwijk tot Nijmegen
- de Zuid-Hollandse Limesroute van Stichting SCHEP (etappe 3a Matilo-Corbulokanaal-Voorburg) het initiatief ‚Landgoedwandelen‘ van de Erfgoedlijn Landgoederenzone doet ook park Arentsburgh aan
- NS – Groene Wissel 168 start bij station Voorburg en komt langs park Arentsburgh en Museum Swaensteyn
- de recreatieve fietsverbinding met Den Haag

12. Hoe is de uitvoering voorzien?

Fasering

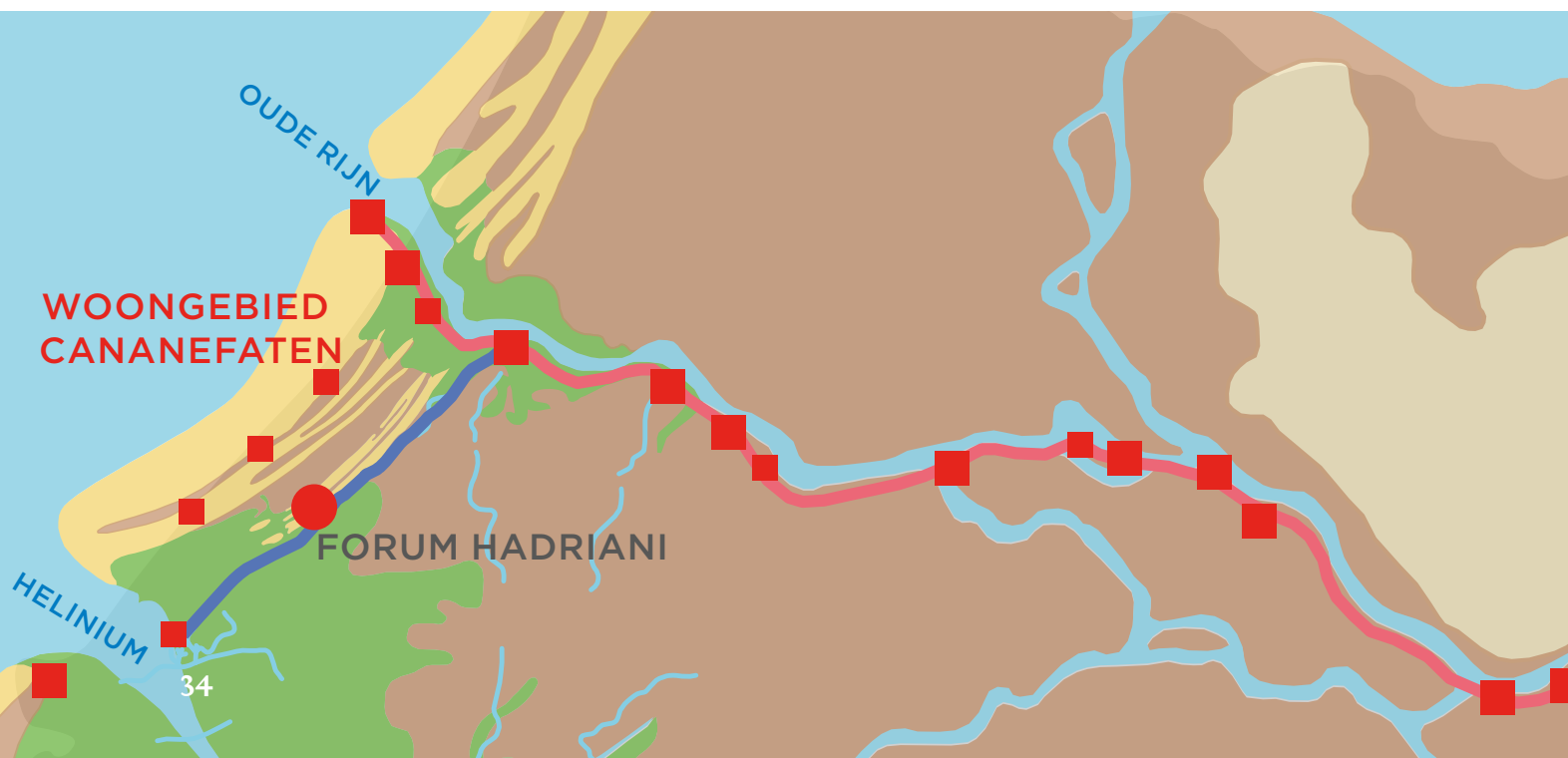
Het kan niet genoeg benadrukt worden; dit plan heeft alleen kans van slagen bij een sterk gefaseerde aanpak van de realisatie. Alleen dan is een breed draagvlak mogelijk en kan aansluiting in de samenleving gevonden worden. Ook de opname van masterplan-uitgangspunten en -elementen in ruimtelijke visies als het Kompas voor de leefomgeving en de toekomstige Omgevingsvisie vragen tijd. Hetzelfde geldt voor het anticiperen op het aansluiten bij uitvoeringsplannen op andere gebieden, het zogenaamde werk-met-werk-maken.

Kortere termijn

Op de kortere termijn (2018/2019) denkt het museum, ook vanwege de mogelijkheid van financiële steun via de Erfgoedlijn limes, enkele elementen te kunnen realiseren. Naast dit plan betreft het de digitalisering van de dagboeken en opgravingstekeningen van Reuvens en de vernieuwing van de Romeinen-presentatie in het museum. Daarmee kan de basis voor het neerzetten van de personages en verhaallijnen worden gevormd, om er vervolgens op andere plekken op terug te komen. Maar ook willen we op korte termijn het park Arentsburgh een geweldige impuls geven.

De Romantische limes

Als inrichtingsidee voor de openbare ruimte in het park hanteren we het concept ‚De Romantische

limes', een plan van Catherine Visser van DaF architecten. Dit concept gaat uit van het park als de 'Tuin van Reuvens' in een Romantische ambiance, gebaseerd op de tijd dat hij zelf op Arentsburgh woonde (zie bijlage 'De Romantische limes'). De bezoeker ervaart dit middels een wandeling over het landgoed van Reuvens, waarin de antieke wereld van Forum Hadriani zich in sterke fragmenten aan hem of haar openbaart. De wandeling verloopt volgens het stramien van de 18e- en 19e-eeuwse landschapstuin. Een slingerend padenstelsel loopt in een diagonale beweging van de entree aan de Arentsburghlaan naar de theekoepel aan de Trekvljet. De route leidt langs een gevisualiseerd rariteitenkabinet, een uitzichtheuvel, een opgravingsfolly, een vijver, de tuinmuur, een beeld van Victoria Verina in het rosarium etc. Op verschillende plekken komt het Romeinse Forum Hadriani naar boven, bijvoorbeeld ook bij fysieke kruisingen met een Romeinse weg. Steeds is dat een fragment dat past in de omgeving maar ook verrassend is. Samen vertellen ze een verhaal. In de Romantische traditie is dit niet primair een objectief informatief verhaal maar een subjectief verhaal. Het gaat over weemoed, nieuwsgierigheid, je spiegelen aan het verleden of een stem uit het verleden. De wandeling roept vragen op, prikkelt de verbeelding en laat de bezoeker anders naar de omgeving kijken.

Uit de tuinhistorische analyse van Arentsburgh en Hoekenburg uit 2000 blijkt dat de thans waarneembare parkaanleg een optelsom is van stijlen, waarbij een belangrijke plaats is ingeruimd voor de Landschapsstijl. Het concept 'De Romantische limes' biedt een uitgelezen mogelijkheid om deze stijl in het park beter naar voren te laten komen en te doen herleven.

Het concept 'Romantische limes' is ontstaan vanuit de keuze die al in een vroeg stadium is gemaakt om park Arentsburgh te betrekken in het visualiseren van een Romeinse beleving ter plekke. Eerdere pogingen om dat op die locatie te doen zijn niet gerealiseerd vanwege bezwaren tegen de aantasting van het park. Vandaar dat is gekozen voor een tweezijdige benadering, een traject waarin het park enerzijds fysiek een upgrading krijgt en anderzijds inhoudelijk met het verhaal van Reuvens en Forum Hadriani wordt verbonden.

Het ervaarbaar maken van de archeologie op deze plek vraagt meer dan een zorgvuldige inpassing in de context. De ruimtelijke opgave op deze plek gaat over het tot expressie brengen van de verschillende historische lagen waar de Romeinse stad er één van is. Vanuit de keuze om in het park de historische gelaagdheid te bewaren, én vanuit de keuze om het werk van Caspar Reuvens te presenteren als een van de leidende verhalen, is het concept van de Romantische limes ontstaan. Romeinse archeologie en de 19e-eeuwse parkaanleg vormen in dit geval een bijzonder gelukkige combinatie. Met de Romantische limes zal de toonzetting en sfeer voor de presentatie van Forum Hadriani fundamenteel anders zijn dan op andere limes-locaties in Nederland.

Het plan stoelt daarnaast op de eerder door de projectgroep geformuleerde uitgangspunten als een belangrijke rol voor personages, waaronder Reuvens, aandacht voor de opgegraven sporen en het benadrukken en waar mogelijk versterken van de parkstructuren. Ook komen alle door de

projectgroep geselecteerde elementen van het plan-Buijtdorp (maquette, het Romeinse wegenstelsel, het Burchpat, Victoria Verina) erin terug. Daarnaast is het niet verwonderlijk dat het plan naadloos past in het Interpretatiekader voor de Nederlandse limes; passend in een aanvullend op het aanbod langs de hele lijn met tegelijk aandacht voor het bijzondere van de specifieke plek.

Binnen dit concept is er bovendien een gouden kans de verbinding met Voorburg te versterken. Hierin speelt het oude Burchpat een grote rol. Op oude kaarten is deze weg te zien tussen de Oude Tolbrug aan de Vliet en de Geestbrug. Het was een belangrijk element dat de structuur van het historische landschap benadrukte, die ook in de tijd van de landgoederen gehandhaafd bleef. De oriëntatie van het huidige ziekenhuiscomplex van Reinier de Graaf volgt de richting van deze weg. Het Burchpat valt samen met de decumanus van Forum Hadriani. Die kan in het park zichtbaar worden gemaakt, en bij herontwikkeling van het ziekenhuisterrein zou een kans kunnen ontstaan deze route opnieuw tot een verbindend element te maken tussen de landgoederen Hoekenburg, Arentsburgh en Forum Hadriani enerzijds en het historische centrum van Voorburg anderzijds. Zo ontstaat op een grotere schaal een recreatieve en cultuurhistorische route die verschillende pleisterplaatsen aandoet waaronder de Fonteinkerk, Huygens' Hofwijk en Museum Swaensteyn.

13. Wat zijn de mogelijkheden voor en met ondernemers na (deel) realisatie?

Museum Swaensteyn heeft de intentie om voor de duurzame exploitatie van het Romeinse erfgoed samenwerking te zoeken met ondernemers in de cultureel-toeristische sector. Het pakket dat hen kan worden aangeboden is aantrekkelijk en bevat meerdere modules.

Een bezoek aan de nieuwe Romeinse presentatie in Museum Swaensteyn als introductie, met eventueel ter verdieping een bezoek aan de presentatie 'Constantijn Huygens en de Antieken' in Huygens' Hofwijk, die focust op de relatie tussen de Hollandse Gouden Eeuw en de Romeinse oudheid. Vervolgens kan men in de toekomst het wandelpad langs de Vliet nemen en/of langs de bomenrij van het Kanaal van Corbulo wandelen. Onderweg passeert men mijl- en luisterpalen en doet de route kleine bezoekerscentra aan, waar uiteraard een mogelijkheid is voor horeca-exploitatie. Klap op de vuurpijl vormt de Romantische ervaring in park Arentsburgh.

Voor ondernemers in de Haagse regio is dit samenhangende pakket 'Romeinen aan de Vliet' een zich onderscheidende aanvulling op het bestaande aanbod voor cultuurtoerisme. Voor Museum Swaensteyn biedt het volop kansen tot cultureel ondernemen.

De aanlegsteiger in de Trekvljet die bij park Arentsburgh zal worden gerealiseerd vormt een gouden kans voor rederij De Ooievaart om bezoekers vanuit Den Haag naar Forum Hadriani te brengen. De reeds bestaande aanlegsteiger op Huygens' Hofwijck kan worden gebruikt om het eerste deel van het arrangement uit te voeren, omdat het vanaf de buitenplaats Hofwijck slechts enkele minuten lopen is naar Museum Swaensteyn.

Een tweede ondernemer waarmee contact is gelegd over 'Romeinen aan de Vliet' is Historizon Reizen. Dit reisbureau organiseert wereldwijd reizen met een historisch thema, en in Nederland dagtochten met dezelfde opzet. Zowel Museum Swaensteyn als Huygens' Hofwijck hebben eerder met Historizon samengewerkt.

Samenwerking met andere ondernemers in de cultureel-toeristische, recreatie- en horecasector, bijvoorbeeld Familiepark Drievliet, zal worden onderzocht. Ondernemers worden van harte uitgenodigd om aan te haken, zij kunnen hun belangstelling kenbaar maken bij het Erfgoedpodium.

14. Wie verzorgt marketing en promotie?

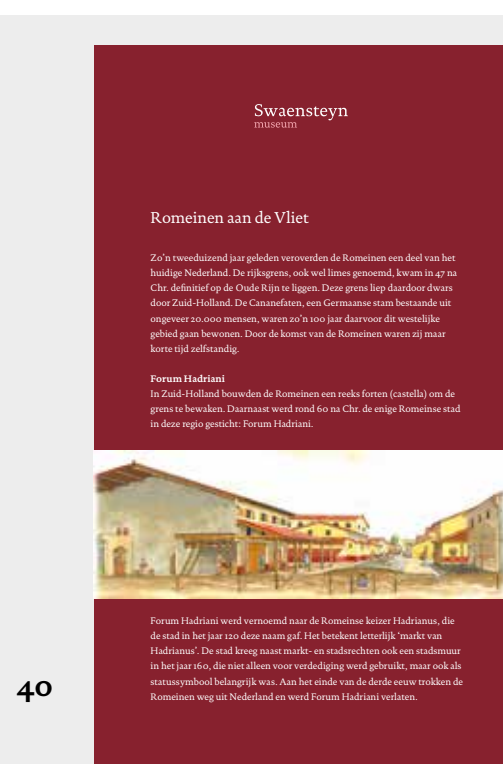
De marketing en promotie voor het project 'Romeinen aan de Vliet' zullen worden uitgevoerd door Museum Swaensteyn. Niet alleen heeft het museum hiermee ervaring, maar het is sinds 2016 ook

de lokale VVV én partner van Den Haag Marketing. Deze organisatie neemt de toeristische hotspots in Voorburg mee in haar promotie-activiteiten.

Museum Swaensteyn zal daarbij afstemming zoeken met het marketingtraject dat voor de Erfgoedlijn limes van de provincie Zuid-Holland voorzien is en de inspanningen die Romeinse limes Nederland in dit opzicht verricht. Samenwerking maakt het bereik groter, en daarmee ook het effect.

In 2022 zal het precies 1900 jaar geleden zijn dat keizer Hadrianus in Voorburg verbleef en de plaats haar naam verleende, Forum Hadriani. Dat lijkt een ideaal moment om 'Romeinen aan de Vliet' in de markt te zetten, in aansluiting op het gereedkomen van het project in 2020 en de mogelijke toekenning van de status van UNESCO-werelderfgoed in 2021.

Inspiratie voor marketing en promotie: Het Aquincum Museum in Boedapest, Hongarije riep 2017 uit tot lokaal Hadrianus-jaar en heeft daar een geweldige boost mee bereikt. Het hele jaar door waren er activiteiten en programma's, 32 in totaal, zowel in als buiten het museum. Daarmee werden 8000 mensen bereikt. Ook de reguliere bezoekersaantallen stegen en het aantal volgers op Facebook nam toe met 30 %. De feedback van bezoekers op het Hadrianus-jaar was positief. Overigens is Aquincum ook de stad waar de uit Forum Hadriani afkomstige Victoria Verina op enig moment in haar leven naartoe verhuisde.

15. Wat is het tijdpad?

Het masterplan 'Romeinen aan de Vliet' en de elementen digitalisering en de nieuwe Romeinse presentatie in Museum Swaensteyn zijn in het kalenderjaar 2018 afgerond. Dit vormt de afsluiting van fase 1.

De planning van de uitvoeringsactiviteiten vraagt, zoals gesteld in paragraaf 12, om een lange adem. Gezocht zal worden naar koppelingsmogelijkheden met andere uitvoeringsprojecten. Voor 2019 zijn de pijlen allereerst gericht op realisatie van het plan De Romantische limes in park Arentsburgh (fase 2). Daarna kan, bijvoorbeeld door het Erfgoedpodium, een uitvoeringsagenda voor de overige elementen (fase 3 en verder) opgesteld worden.

16. Hoe wordt duurzaam beheer gewaarborgd?

Romeinse sites (deels) reconstrueren is één ding, zorgen voor duurzaam onderhoud daarvan is een tweede. Voor de plek Forum Hadriani in park Arentsburgh zal worden gestreefd naar een samenwerking tussen enerzijds de gemeente Leidschendam-Voorburg, anderzijds Museum Swaensteyn en meerdere partners van het lokale Erfgoedpodium. De inhoud van deze samenwerking zal worden vastgelegd in een door de gemeente in overleg met Museum Swaensteyn

op te stellen beheersplan. Daarbij valt te denken aan het uitvoeren van maaiwerkzaamheden en dergelijke door de Dienst Groen van de gemeente, en regulier kleiner onderhoud volgens het model van de Britse National Trust door vrijwilligers van Museum Swaensteyn, Huygens' Hofwijck en de Archeologische Werkgroep. Museum Swaensteyn en Huygens' Hofwijck hebben gezamenlijk ruim 140 vrijwilligers, waaronder een grote groep gedreven tuinvrijwilligers, die het hele jaar door werkzaamheden verrichten.

Om de belangrijke doelgroep scholieren te bereiken stellen we voor om jaarlijks rondom de Romeinenweek (de Romeinenweek zelf valt in de regel samen met de meivakantie) een onderhoudsevenement in het park te organiseren. Dit valt mooi aan het begin van het zomerseizoen. Verschillende scholen/klassen kunnen bijvoorbeeld een element uit het park (de uitzichtheuvel, de maquette, het kruispunt van wegen) ,adopteren' en dat onder hun hoede nemen. Zo kan het park interessant gemaakt worden voor leerlingen op alle niveaus, niet alleen voor VWO'ers, maar bijvoorbeeld ook voor VMBO-leerlingen in een groene richting. Door er zowel in de klas aandacht aan te besteden (een les historische beplanting, toegespitst op het park) als er fysiek mee bezig te zijn, is de verwachting dat het bijzondere park beter beklijft dan middels het zoveelste lespakket.

Swaensteyn
museum

Erfgoed
podium
Leidschendam-
Voorburg

17. Hoe zit het financieel?

De uitvoeringsfase 2019 van ‚Romeinen aan de Vliet‘ (i.c. realisatie van De Romantische limes) is geraamd op een bedrag van € 300.000. De beoogde bijdragen zijn als volgt:

€ 150.000	provincie Zuid-Holland, Erfgoedlijn Romeinse limes
€ 50.000	gemeente Leidschendam-Voorburg (in aanvraag)
€ 100.000	Museum Swaensteyn, te realiseren middels fondsenwerving

De fondsenwerving door Museum Swaensteyn is inmiddels ingezet. Bijdragen zijn gevraagd bij de volgende fondsen:

€ 30.000	VSF-fonds
€ 30.000	Prins Bernard Cultuurfonds
€ 25.000	Fonds 1818
€ 15.000	Stichting Zabawas (toezegging ontvangen)

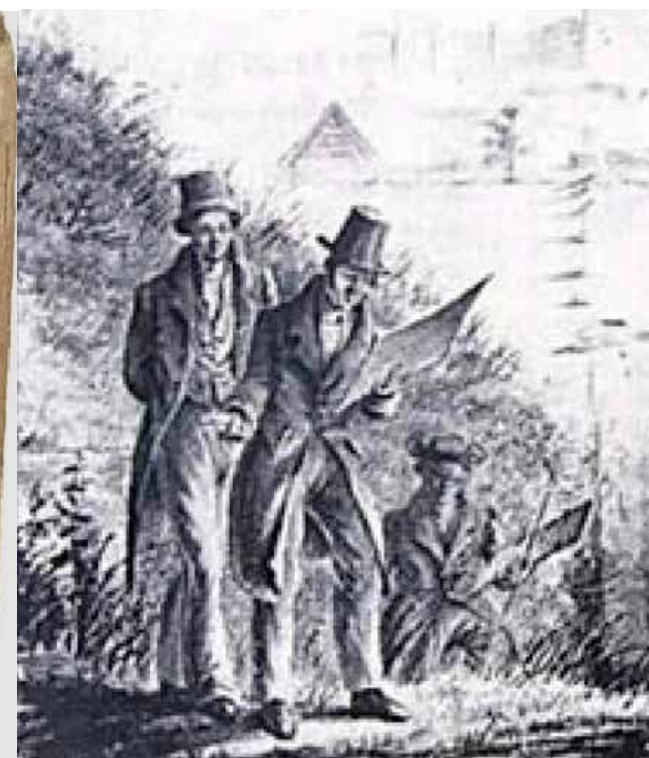
Voor de verdere toekomst kan, al naar gelang het beschikbare budget, een keuze gemaakt worden uit:

- Kanaal van Corbulo met bomen markeren
- (meer) luisterpalen plaatsen
- (meer) mijlpalen plaatsen
- Stadsbakens aanpassen
- Romeinse tuin naar volkstuinencomplex
- Visualisatie keldertje
- Meer steigers realiseren
- Expositie of bezoekerscentrum realiseren
- App laten ontwikkelen

18. Wat zijn de risico's?

Een risicoanalyse leert dat er enkele gevaren bestaan die de realisatie van (delen van) het masterplan zouden kunnen verhinderen.

Gebrek aan maatschappelijk draagvlak voor het plan ‚Romeinen aan de Vliet‘. Om tijdens de opstelling van het plan voeling te houden met de bevolking was er daarom de projectgroep met daarin vertegenwoordigers van verschillende groeperingen. Zij hebben ideeën gedeeld met en gesondeerd bij hun achterban. Specifiek zou er bijvoorbeeld weerstand kunnen zijn onder de

omwonenden van de locatie park Arentsburgh. Dit is het geval geweest bij een eerder initiatief om in het park Romeinse elementen aan te brengen. De communicatie met deze groep moet dan ook met de grootste zorgvuldigheid worden uitgevoerd. In de projectgroep heeft mede daarom steeds een vertegenwoordiger van de op/omwonenden zitting gehad.

De fondsenwerving door Museum Swaensteyn voor het uitvoeringstraject in 2019 zou niet het gewenste resultaat kunnen hebben. Op basis van eerdere fondsenwerving door het museum kan dit risico worden benoemd als zeer gering. Niet voor niets heeft de Raad van Toezicht van het museum zich achter het voornemen tot fondsenwerving geschaard. Mocht dit desondanks het geval zijn, dan zal in overleg met provincie en gemeente bekeken worden of deelrealisatie en/of gedeeltelijk uitstel mogelijk is.

19. Referenties/literatuur (in volgorde van verschijnen)

Tuinhistorische analyse en toekomstvisie Arentsburgh/Hoekenburg te Voorburg, Blok, Olde Meierink en partners (2000)

Forum Hadriani. Van Romeinse stad tot monument, De Jonge et al. (2006)

Forum Hadriani. De vergeten stad van Hadrianus: Ontwikkeling, uiterlijk en betekenis van het Nederlands Pompeji, Buijtendorp (2010)

Leefstijlatlas Dagrecreatie Provincie Zuid-Holland, The SmartAgent Company (2011)

Meer dan Waard. De maatschappelijke betekenis van musea (2011)

Groenstructuurplan Buitengewoon Groen (gemeente Leidschendam-Voorburg 2012)

Van Forum tot Universum. Visie op kunst en cultuur in Leidschendam-Voorburg (Cultuurvisie gemeente 2015)

Het mysterie van het Kanaal van Corbulo (RAAP-informatiebrochure 2015)

Masterplan-concept, Buijtendorp (2016)

Inspiratiekader Romeinse limes in Nederland (2016)

Beleidsvisie Cultureel Erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur 2017-2020 provincie Zuid-Holland (2017)

Actieplan recreatie en toerisme gemeente Leidschendam-Voorburg (2017)

Economische agenda gemeente Leidschendam-Voorburg (2017)

Rapport betreffende haalbaarheidsonderzoek permanente expositie 'Keldertje van Reuvens', ABT (2018)

Coalitieakkoord gemeente Leidschendam-Voorburg (2018)

Strategische visie 'Blik op Leidschendam 2020'

Kompas voor de leefomgeving Leidschendam-Voorburg (2018, nog niet vastgesteld)

Aangescherpte visie netwerktafel Romeinse limes Zuid-Holland (2018)

Grens van het Romeinse rijk. De limes in Zuid-Holland, Van Ginkel en Vos (2018)

Nominatiedossier Werelderfgoedlijst (concept)

Bijlagen

1. Rapport onderzoek Keldertje van Reuvens – ABT
2. Uitvoeringscomponent De Romantische Limes DaF architecten
3. Verslag informatieavond 22 november 2018

Colofon

Opgesteld door Museum Swaensteyn op basis van onder andere input van de projectgroep
'Romeinen aan de Vliet'

Projectleiding: Marie-France van Oorsouw, Weleer erfgoedcommunicatie

Opmaak: same-d, Voorburg

© 2018 Museum Swaensteyn

Omslagbeeld: Bob Brobbel